

10. TDG-niň tema goşandy: Merkezi Aziýa boýunça umumy “karta”

Hasabatnyň öňki bölümlerinde institusional goşant, dolandyryşyň hiline gatnaşmak, ykdysady ösüş we sosial goldaw açylyp görkezildi. Bu bölümde üns işiň tema ugurlary boýunça paýlanyşyna geçirilýär: saglygy goraýyş, bilim, gender, hukuklary goramak, ekologiýa, ýaşlar, medeniýet we sosial jebislik.

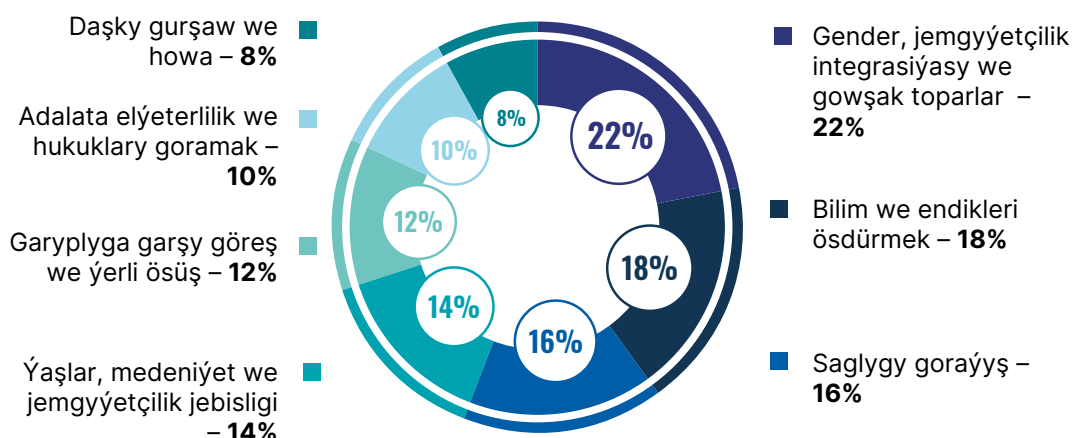
TDG-ler tema ugrunyň içinde seýrek ýagdaýda diňe bir funksiýa bilen çäklenýärler. Saglygy goraýyşda olar bir wagtda öňüni alyş, hassalary ugrukdyrmak, hünärmenleri okatmak we serişdeleri çekmek bilen meşgullanyp bilerler. Bilimde - başarnyklary ösdürmek, gowşak toparlara kömek etmek, täze usulyýetleri döretmek we hünärmenleriň başarnygyny ýokarlandyrmak bilen. Şonuň üçin tema kartasy sektor işiniň diňe pudaklaýyn paýlanyşyny däl, eýsem TDG-niň meseleleri çözmegiň dürli usullaryny nähili birleşdirýändigini hem görkezýär.

Merkezi Aziýa ýurtlary üçin şeýle karta maglumatlaryň birmeňzeş dældigi sebäpli umumy ýagdaýy has gowy görkezýär. Käbir ýurtlarda mukdar görkezijileri, beýlekilerde bolsa hil ýagdaýlary, döwlet maksatnamalaryna gatnaşmak, ekspert meýdançalary ýa-da anyk toparlar bilen işlemek mysallary has gowy beýan edilýär. Şonuň üçin bölüm deňeşdiriji reýting däl-de, TDG goşandynyň tema giňligini görkezýän umumy kartadyr.

Sebitleýin umumy ýagdaýy görnetin görkezmek üçin aşakda ösüşiň esasy sektorlary boýunça TDG-niň tema işjeňliginiň bahalandyrylan diagrammasy getirildi (11-nji surat).

Diagramma Gyrgyzystanyň, Gazagystanyň we Türkmenistanyň sektor maglumatlaryna, şeýle hem Özbegistan we Täjigistan boýunça ýurt materiallarynda TDG-niň tema taýdan görkezilişine berlen ekspert bahasyna esaslanýar. Paýlar bahalandyryş häsiýetlidir we resmi statistikany däl-de, tema işjeňliginiň paýlanyşyny görkezýär.

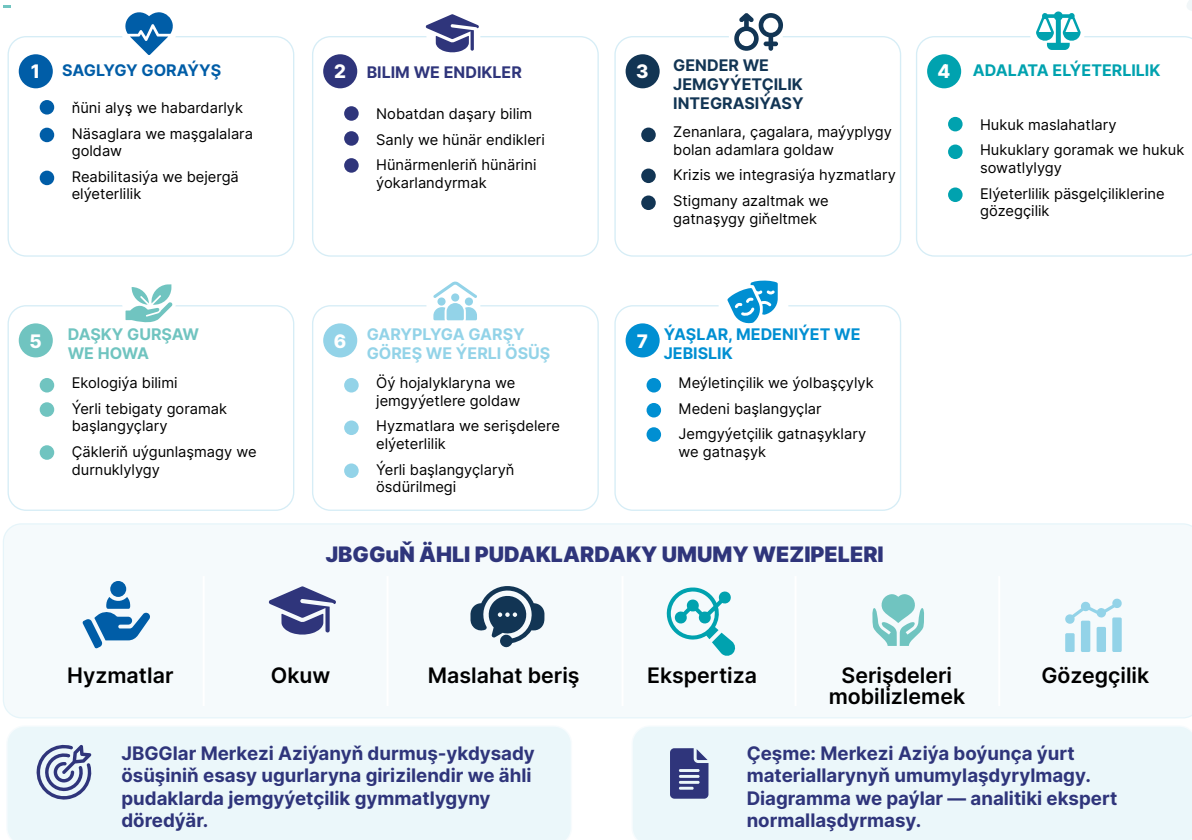
11-nji surat. Merkezi Aziýada TDG-niň tema işjeňliginiň bahalandyrylan paýlanyşy

JBGGuň tematik goşandy

JBGGuň Merkezi Aziýanyň özüşine goşan 7 esasy ugry

10.1. Saglygy goraýyş

Saglygy goraýyşda we onuň bilen baglanyşykly kiçi pudaklarda TDG-ler öňüni alyş, kömege elýeterlilik, hassalary goldamak we standart medisina hyzmatyna goşmaça sosial, psihologik ýa-da maglumat komponenti gerek bolan toparlar bilen işlemek bilen baglanyşykly nişalary eýeleýärler. Olaryň roly aýratyn şu ugurlarda görüňýär:

- keselleriň öňüni almak we ilat arasynda ygtybarly maglumat ýaýratmak;
- stigma bilen ýüzbe-ýüz bolýan hassalar bileleşikleri we toparlary bilen işlemek;
- sosial-medisina we sosial-psihologik hyzmatlar;
- reabilitasiýa hyzmatlary we hassalaryň özbaşdaklygyny goldamak;
- hroniki we agyr kesellerde öz-özüne kömek maksatnamalary;
- durnukly maliýeleşdirmäni talap edýän ugurlar üçin daşarky serişdeleri çekmek;
- hünärmenleri okatmak we edaralaryň hassalaryň zerurlyklaryna duýgurlygyny ýokarlandyrmak;
- bejergä, dermanlara we hyzmatlara elýeterliliğiň jemgyýetçilik monitoringi;
- öňüni alyş we saglygy goldamak maksatnamalaryny işläp düzmäge gatnaşmak we ş.m.

TDG Merkezi Aziýada:

özüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Gazagystanda TDG-ler hassalary goldamak, hospis kömegi, seýrek we sosial taýdan ähmiýetli keseller ulgamynda görkezilýär. Türkmenistanda sosial ugurly guramalar medisina-sosial we reabilitasiýa goldawyna mätäç toparlar bilen işleýärler. Özbegistanda we Täjigistanda TDG-nyň saglygy goraýyşdaky goşandy köplenç sosial gorag, psihososial goldaw we gowşak toparlar bilen baglanyşykly maksatnamalara gatnaşmak arkaly görünýär. Gyrgyzystanda TDG-ler sosial-medisina we reabilitasiýa hyzmatlaryny guramaga we bermäge gatnaşýarlar, önüni alyş işlerini alyp barýarlar, saglygy berkitmek maksatnamalaryny durmuşa geçirýärler, agyr we hroniki keselli hassalara goldaw berýärler. WIÇ we inçekesel boýunça iş möhüm ugur bolup, bu ýerde TDG goşmaça serişdeleri çekmäge we ynamly aragatnaşyga mätäç toparlar bilen işlemäge kömek edýär.

MYSAL

Gyrgyzystan: WIÇ we inçekesel TDG bilen döwlet hyzmatdaşlygynyň ugry hökmünde

Gyrgyzystanda WIÇ we inçekesel ugurlarynda TDG-nyň gatnaşmagy döwlet maksatnamalaryny gowşak toparlara ynamly aragatnaşyk, maslahat, ugrukdyrma we jemgyýetçilik goldawy bilen birleşdirmäge mümkinçilik berýär. Bu ugurda TDG-ler önüni alyş, bejergä ygrarlylygy goldamak, stigma bilen işlemek we halkara serişdelerini çekmekde möhüm rol oýnaýarlar.

Saglygy goraýyş sektory TDG-nyň iň häsiýetli rollarynyň birini görkezýär: olar döwlet tarapyndan has gowşak goldanylýan we hususy sektor üçin täjirçilik gyzyklanmasyny döretmeýän saglygy goraýyş ulgamynyň elementlerini güýçlendirýärler: önüni alyş we maglumat bermek, ynamly we adresli çemeleşme, hassalar bilen uzak möhletli aragatnaşyk we hyzmatlary gowşak toparlara uýgunlaşdyrmak.

10.2. Bilim we başarnyklary ösdürmek

Bilim TDG üçin iň tebigy iş ugurlarynyň biridir, sebäbi adama berilýän islendik durnukly kömek diýen ýaly bilimleriniň, başarnyklaryň we özbaşdak hereket etmek ukybynyň giňelmegi bilen baglanyşyklydyr. TDG-niň bilim goşandy okuw maksatnamalarynyň çäginde çykýar we adam maýasynyň, hünär başarnyklarynyň hem-de standart bilim ulgamynda päsgelçiliklere duş gelýän toparlar üçin okuwa elýeterliligiň ösdürilmeginde ýüze çykýar. Esasy ugurlar:

- ulular we ýaşlar üçin formal däl bilim;
- hünär okuwy we gaýtadan taýýarlamak;
- sosial, bilim we hukuk ugurlarynyň hünärmenleriniň hünär derejesini ýokarlandyrmak;
- sanly başarnyklary we häzirki zaman okuw görnüşlerine elýeterliligi ösdürmek;
- maýyplygy bolan çagalar we ulular üçin inklýuziw bilim;
- mekdebe çenli, mekdepden daşary we goşmaça bilim tejribelerini goldamak;
- maliýe, hukuk we raýat sowatlylygyny öwretmek;
- meýletinçileri we jemgyýetçilik liderlerini taýýarlamak;
- okuw materiallaryny we uýgunlaşdyrylan usulyýetleri işläp düzmek;
- duýgur sosial meseleler boýunça döwlet edaralarynyň wekillerini okatmak.

Özbegistanda TDG-nyň bilim goşandy sosial, medeni, hukuk we aň-bilim başlangyçlary bilen baglanyşyklydyr. Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary hünär ösüşine, ýaşlar syýasatyna, meýletinçilige we aň-bilim çärelerine gatnaşýarlar. Täjigistanda TDG-ler okuwy hukuk, gender, sanly we jemgyýetçilik kompetensiyalarynyň guraly hökmünde ulanýarlar. Gyrgyzystanda TDG-ler hünär derejesini ýokarlandyrmakda, ulular üçin formal däl hünär bilimde, gowşak toparlar üçin goşmaça bilimde, inklýuziw bilimde we mekdebe çenli bilim hyzmatlaryna elýeterliligi gowulandyrmakda işjeň işleýärler. Gazagystanda sanly we inklýuziw bilim tejribeleri, şol sanda maýyplygy bolan adamlara häzirki zaman hünär başarnyklaryny öwretmek ösýär.

MYSAL

Türkmenistan: sanly sowatlylyk, hünär okuwy we meýletinçileri taýýarlamak

Türkmenistanda «Ýenme» jemgyýetçilik guramasynyň gatnaşmagynda 450 oba aýaly sanly sowatlylyk okuwlaryny geçdi. Jemgyýetçilik guramalary şeýle hem hünär taýýarlygy, ýaşlar çäreleri, meýletinçileri taýýarlamak we ilat arasynda aň-bilim işi arkaly bilim we başarnyklary ösdürmäge goşant goşýarlar.

MYSAL

Gazagystan: raýat bilimi we jemgyýetçilik başlangyçlary üçin meýdança döretmek

Gazagystanda «Erkindik Kanaty» jemgyýetçilik gaznasy Human Rights Hub atly köpugurly meýdançany döredti. Ol raýat bilimi, hukuk aň-bilimi, jemgyýetçilik başlangyçlary we ýaşlaryň gatnaşmagy üçin gurşaw döredýär.

MYSAL

Özbeistan: aýallaryň sanly başarnyklary we öz-özünü iş bilen üpjün etmegi

2020-2025-nji ýyllarda SHARQ AYOLI halkara aýallar jemgyýetçilik gaznasy aýallaryň sanly başarnyklaryny ösdürmäge we öz-özünü iş bilen üpjün etmäge gönükdirilen başlangyçlary durmuşa geçirdi. Bu çäreler aýallaryň ykdysady gatnaşygyny, aragatnaşyk mümkinçiliklerini we girdeji gazanmak başarnyklaryny giňeltmäge ýardam edýär.

TDG-nyň bilim goşandy diňe şahsy başarnyklary alýan ýa-da gowulandyrylan maksatlaýyn toparlaryň bähbitlerine degişli däldir. Ol döwlete we jemgyýete täze zerurlyklara - sanlylaşma, inklýuziýa, zähmet bazarynyň üýtgemegi, gowşak toparlar bilen işlemek we hünärmenleri adaty däl amaly çemeleşmelere okatmak zerurlygyna - has çalt jogap bermäge kömek edýär.

10.3. Gender, sosial integrasiýa we gowşak toparlar

Gender we sosial integrasiýa sebitde TDG işiniň iň durnukly ugurlarynyň biridir. Bu ugurda guramalar aýallar, çagalar, maýyplygy bolan adamlar, garrylar, migrantlar, ýaşlar, oba ýaşaýjylary we beýleki toparlar üçin hukuklar, howpsuzlyk, gatnaşmak, sosial görünürlik we mümkinçiliklere elýeterlilik bilen baglanyşykly meseleler bilen işleýärler. Esasy iş görnüşleri:

- gender deňligini öňe sürmek we aýallaryň jemgyýetçilik durmuşyna gatnaşygyny giňeltmek;
- zorlugyň önüni almak we oňa jogap bermek;
- krizis hyzmatlary, gaçybatalgalar we psihologik kömek;
- maýyplygy bolan adamlaryň hukuklaryny goramak;
- özbaşdak durmuşy we sosial integrasiýany goldamak;
- kyn durmuş ýagdaýyndaky çagalar we maşgalalar bilen işlemek;
- oba aýallaryna, migrantlara we hyzmatlara elýeterliliği çäkli beýleki toparlara kömek etmek;
- maşgalalary we bileleşikleri aň-bilim taýdan goldamak;

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

kanunlaryň, maksatnamalaryň we hereket meýilnamalarynyň taýýarlanylmagyna gatnaşmak;

okuw, maslahat, ýagdaýyň monitoringi we hukuk ulanylyş tejribesi arkaly jemgyýetçilik garaýyşlaryny üýtgetmek.

Sebit ýurtlarynda TDG-nyň gender, sosial integrasiýa we gowşak toparlary goldamak ulgamyndaky işi meňzeş adresatlara gönükdirilendir: aýallar, çagalar, maýyplygy bolan adamlar, kyn durmuş ýagdaýyndaky maşgalalar, garrylar, migrantlar, internat edaralarynyň uçurymlary we hyzmatlara hem-de goraga çäkli elýeterlilik bilen ýüzbe-ýüz bolýan beýleki toparlar. Bu bähbit görüjiler üçin TDG birnäçe möhüm roly bir wagtda ýerine ýetirýär:

hyzmat roly - krizis merkezleri, gaçybatalgalar, psihologik kömek, ýarym stasionar hyzmatlar, rehabilitasiýa, kyn durmuş ýagdaýyndaky maşgalalara kömek;

hukuk goraýjy rol - aýallaryň, çagalaryň, maýyplygy bolan adamlaryň, migrantlaryň, zorlukdan ejir çekenleriň, resminamasyz adamlaryň hukuklaryny goramak;

integrasiýa roly - aýallaryň mümkinçiliklerini giňeltmek, maýyplygy bolan adamlara, autizmlil çagalara, çagalar öýleriniň uçurymlaryna, garrylara we beýleki toparlara bilim, zähmet, aragatnaşyk we jemgyýetçilik durmuşyna elýeterlilikde kömek etmek;

ekspert we adwokasiýa roly - kanunlary, hereket meýilnamalaryny, hyzmat standartlaryny işläp düzmäge, gender syýasatyny we sosial maksatnamalary ara alyp maslahatlaşmaga gatnaşmak;

araçylyk roly - bähbit görüjiler, maşgalalar, döwlet edaralary, ýerli häkimiýetler we hyzmat berijiler arasynda baglanyşyk döretmek;

jemgyýetçilik garaýyşlaryny üýtgetmek - aň-bilim işi, maşgalalar we bileleşikler bilen işlemek, stigmany azaltmak we meseleleriň görünürligini ýokarlandyrmak.

Sebitleýin tapawutlar agdyklyk edýän nygtamalarda ýüze çykýar. Täjigistanda aýallar guramalarynyň gender syýasatyny we kanunçylygyny ösdürmekdäki ekspert we adwokasiýa goşandy has güýçli görünýär. Türkmenistanda sosial integrasiýa zorlukdan ejir çeken aýallara we maýyplygy bolan adamlara amaly kömek bilen baglanyşyklydyr. Gazagystanda sektor uzak möhletli goldawa mätäç toparlar üçin giň ýöriteleşdirilen hyzmatlar toplumy bilen görkezilýär. Gyrgezystanda TDG-nyň krizis merkezlerindäki we ýarym stasionar sosial hyzmatlardaky hyzmat roly, şeýle hem aýallaryň hukuklaryny goramak boýunça kanunçylykdaky öndebaryjy üýtgeşmeleri goldamak aýratyn görünýär. Özbegistanda TDG-ler sosial, hukuk we psihososial kömegi jemgyýetçilik gatnaşygynyň we hukuklary goramagyň kem-kemden güýçlenmegi bilen utgaşdyrýarlar.

MYSAL

Täjigistan: deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanuny öňe sürmek

Täjigistan: deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanuny öňe sürmek

Täjigistanyň aýallar guramalarynyň koalisiýasy deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanuny köp ýyllyk öňe sürmäge gatnaşdy. Bu mysal TDG-nyň gender syýasatynda ekspertiza, adwokasiýa, jemgyýetçilik dialogy we kanunçylyk üýtgeşmelerine goşant goşup bilýändigini görkezýär.

MYSAL

Türkmenistan: zorlukdan ejir çeken aýallara ynamly goldaw

Türkmenistanda «Keýik Okara» jemgyýetçilik guramasy zorlukdan ejir çeken aýallara gaçybatalga we psihologik kömek berýär. Şeýle goldaw adamyň howpsuzlygyny dikeltmek, krizisden çykmak, hukuk we sosial hyzmatlara çykmak hem-de özbaşdak durmuş ýoluna gaýdyp gelmek üçin möhüm şert bolup durýar.

10.4. Adalata elýeterlilik we hukuklary goramak

TDG üçin adalata elýeterlilik adam goraglylygynyň iň amaly taraplarynyň biri bilen baglanyşyklydyr: adamyň öz hukuklaryna düşünmek, gorag sorap ýüz tutmak we öz meselesiniň hukuk meýdanynda seredilmegine ýetmek ukyby. Köp gowşak toparlar üçin hukuk meselesi sosial ýagdaýdan aýratynlykda seýrek bolýar - ol zorluk, migrasiýa, resminamalaryň ýoklugy, maýyplyk, garyplyk, maşgala konflikt, zähmet ekspluatasiýasy ýa-da döwlet hyzmatlaryna çäkli elýeterlilik bilen baglanyşykly bolup biler. Adalata elýeterlilik sektorynda TDG-ler raýatlara hukuklaryny goramaga, proseduralara düşünmäge, hukuk kömegini almaga, döwlet edaralaryna ýüz tutmaga we hukuk ulanylyş tejribesiniň üýtgemegine gatnaşmaga kömek edýärler. Bu sektor hukuk päsgelçilikleri, ýüz tutmaktan gorky, hukuk sowatlylygynyň pesligi ýa-da öz bähbitlerini goramak üçin serişdeleriň çäkliligi bilen ýüzbe-ýüz bolýan raýatlar üçin aýratyn ähmiýetlidir. Esasy ugurlar:

- mugt hukuk maslahatlary;
- ýüz tutmalary, şikaýatlary, arza we apellyasiýalary taýýarlamak;
- bähbit görüjileriň bähbitlerini döwlet edaralarynda we kazyýetlerde wekilçilik etmek;
- resminamalary dikeltmäge kömek;
- ilat üçin hukuk aň-bilimi;
- adam hukuklarynyň berjaý edilişiniň monitoringi;
- kadalaşdyryjy hukuk namalaryny işläp düzmäge we ekspertiza bermäge gatnaşmak;
- gowşak toparlaryň bähbitlerini adwokasiýa etmek;
- döwlet edaralarynyň wekillerini we hünärmenleri okatmak;
- kepillendirilen hukuk kömegi mehanizmlerini goldamak;
- adalata elýeterlilikdäki ulgamlaryň päsgelçilikleri ýüze çykarmak.

Sebit ýurtlarynda TDG-nyň adalata elýeterlilik sektorundaky gurallary köp babatda meňzeşdir, emma tejribäniň nygtamalarynda tapawutlar bar. Gyrgyzystanda bu sektor mugt hukuk kömegi, norma döredijilik işine gatnaşmak, kanun taslamalarynyň garaşsyz ekspertizasy we hukuklaryň berjaý edilişiniň jemgyýetçilik monitoringi bilen gowy görünýär. Täjigistanda hukuk gün tertibi gender syýasaty, migrasiýa, adam söwdasyna garşy göreş we TDG-nyň pudagara meýdançalara gatnaşmagy bilen berk baglanyşyklydyr. Türkmenistanda adam söwdasy we zorlukdan ejir çekenleri goldamak ýaly duýgur meseleler boýunça maslahat beriş kömegi has görünýär. Özbegistanda TDG-ler raýatlara hukuk goldawyny jemgyýetçilik monitoringi we kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalaryny ara alyp maslahatlaşmak bilen utgaşdyrýarlar. Gazagystanda TDG-nyň hukuk roly jemgyýetçilik monitoringi, sosial taýdan gowşak toparlaryň bähbitlerini goramak we ekspert meýdançalaryna gatnaşmak arkaly ýüze çykýar.

MYSAL

Gyrgyzystan: kepillendirilen döwlet hukuk kömegini ösdürmek boýunça TDG milli torý

Gyrgyzystanda TDG-ler «GGÝK ulgamynyň ösdürilmegine ýardam» koalisiýasyny dörediler. Ol kepillendirilen döwlet hukuk kömeginiň elýeterliligini ýokarlandyrmak, kanunçylyk we amaly tejribäni kämilleşdirmek, şeýle hem raýatlaryň, aýratyn-da gowşak toparlaryň hukuk goragyna çykmagyny ýeňilleşdirmek boýunça işleýär.

10.5. Daşky gurşaw we klimat

Ekologiýa we klimat gün tertibi TDG üçin barha möhüm ugra öwrülýär, sebäbi daşky gurşaw meseleleri durmuş hili, saglyk, ýerleriň durnuklylygy we ösüşiň uzak möhletli şertleri bilen göni baglanyşyklydyr. Raýat sektory üçin bu ugur ilatyň habarlylygyny, gündelik tejribeleriň üýtgemegini, ýerli bileleşikleriň gatnaşmagyny, maglumatlara ynamy we anyk ýerler üçin netijeleri ara alyp maslahatlaşmaga taýýarlygy talap edýändigini bilen hem möhümdir.

Bu sektorda TDG-ler ekologiýa syýasaty, ýerli meseleler we adamlaryň özüni alyp baryşy arasynda geçiriji roluny ýerine ýetirýärler. Olar çylşyrymly temalary - klimatyň üýtgemegi, biodürlülük, hapalanma, serişdeleri tygşytlamak, gurşawyň howpsuzlygy - mekdepler, ýaşlar, bileleşikler, ýerli başlangyçlar we tebigy serişdelerden garaşly toparlar üçin düşnükli hereketlere öwürmäge kömek edýärler. Şonuň netijesinde ekologiýa gün tertibi aň-bilimden we monitoringden başlap, saglyga, azyk howpsuzlygyna, oba ýerleriniň durnuklylygyna we şäher gurşawynyň hiline täsir edýän ýerli çözgütlere çenli amaly ölçeg alýar. Esasy ugurlar:

- ❁ ekologiýa aň-bilimi we ilat bilen işlemek;
- ❁ tebigaty goramak başlangyçlaryny öňe sürmek;
- ❁ klimatyň üýtgemegine uýgunlaşmaga gatnaşmak;
- ❁ ýaşyl we serişde tygşytlajy çözgütleri ösdürmek;
- ❁ biodürlüligi goramak;
- ❁ ýerli tebigaty goramak başlangyçlaryny goldamak;
- ❁ ýaşlary we mekdepleri ekologiýa gün tertibine çekmek;
- ❁ ekologiýa töwekgelçilikleriniň jemgyýetçilik monitoringi;
- ❁ ekologiýa çözgütlerini we maksatnamalary ara alyp maslahatlaşmaga gatnaşmak;
- ❁ ekologiýa gün tertibini ýerli ösüş, saglyk we bileleşikleriň durnuklylygy bilen baglanyşdyrmak.

Esasy ugurlaryň meňzeşligi sebit ýurtlarynyň ählisinde TDG-niň rolunyň birmeňzeşdigini aňlatmaýar. Gyrgyzystanda TDG-niň ekologiýa işi aň-bilim, klimat uýgunlaşmasy, ýaşyl çözgütleri öňe sürmek we ekologiýa howpsuzlygyny bilim gurşawy bilen baglanyşdyrmak arkaly has görünýär. Täjigistanda ekologiýa gün tertibi biodürlülük, azyk howpsuzlygy we oba bileleşikleriniň durnuklylygy bilen has berk baglanyşyklydyr. Türkmenistanda ekologiýa jemgyýetçilik guramalary milli tebigaty goramak we klimat ileri tutulýan ugurlarynyň logikasynda, şol sanda bag ekmek, aň-bilim we ilaty amaly çäreler çekmek arkaly işleýärler. Gazagystanda jemgyýetçilik monitoringi we ekologiýa töwekgelçilikleriniň hem-de tebigaty goramak çözgütleriniň töwereginde mobilizasiýa has görünýär. Özbegistanda TDG-niň ekologiýa işi jemgyýetçilik gatnaşygyna, ýerli başlangyçlara we raýat sektorynyň durnukly ösüş gün tertibine kem-kemden goşulmagyna baglydyr.

MYSAL

Gazagystan: Atbasarda jemgyýetçilik monitoringi we ekologiýa howpsuzlygy

Atbasar şäherinde «Angel» jemgyýetçilik birleşigi suw basma töwekgelçilikleriniň monitoringini we ekologiýa howpsuzlygy bilen baglanyşykly jemgyýetçilik mobilizasiýasyny başlangyç etdi. Bu ýerli ekologiýa meselelerinde TDG-niň ilatyň aladalaryny çözgüt kabul edýänlere ýetirip bilýändigini görkezýär.

MYSAL

Täjigistan: biodürlülük we ýerli tohum gaznalary

«Zan wa zamin» jemgyýetçilik guramasy üç ýylyň dowamynda Täjigistanyň Halkara tohum şertnamasyna goşulmagyny öňe sürdi, biodürlüligi, ýerli tohum gaznalaryny we oba bileleşikleriniň azyk howpsuzlygyny goldady.

MYSAL

Türkmenistan: ylmy ekspertizadan köpçülikleýin çärelere çenli

Türkmenistanyň Tebigaty goramak jemgyýeti (TTGJ) ýokary ekspertizany, aň-bilim işini, bag ekmek çärelerini, ýaşlary çekmegi we tebigaty goramak boýunça amaly başlangyçlary utgaşdyrýan TDG mysalydyr.

Şeýlelikde, TDG-nyň ekologiýa goşandy tebigaty goramak işini, klimat we tebigy töwekgelçilikleri ýerleriň gündelik durnuklylygy, saglyk, azyk howpsuzlygy, ýerli serişdeler we raýatlaryň ösüşiň uzak möhletli meselelerini çözmäge gatnaşmagy bilen baglanyşdyrýar.

10.6. Ýaşlar, medeniýet we sosial jebislik

Ýaşlar, medeniýet we jemgyýetçilik gün tertibi TDG goşandynyň sosial baglanyşyklary, ynamy, raýat işjeňligini we adamlaryň bileleşik durmuşyna gatnaşmak ukybyny kemala getirmek arkaly ýüze çykýan ugurlaryna degişlidir. Bu ugurlar arkaly bilelikdäki gatnaşmagyň başarnyklary, nesiller arasyndaky aragatnaşyk, ýerli şahsyýet duýgusy, meýletinçilik we ýaşlaryň jemgyýetçilik taýdan ähmiýetli meseleleri çözmäge gatnaşmagy güýçlenýär. Sebit ýurtlary üçin bu ilatda ýaşlaryň paýynyň ýokarylygy, şäher we oba mümkinçilikleriniň arasyndaky tapawutlar, migrasiýa prosesleri we jemgyýetçilik dialogynyň has durnukly görnüşlerine bolan zerurlyk şertlerinde aýratyn möhümdir.

Bu sektorda TDG-ler ýaşlaryň, döredijilik toparlarynyň, meýletinçileriň, ýerli bileleşikleriň we medeni başlangyçlaryň özüni görkezmeğine, liderlik we kommunikasiýa başarnyklaryny edinmegine, jemgyýetçilik taslamalaryna gatnaşmagyna we ýerli şahsyýet bilen baglanyşygyny saklamagyna mümkinçilik berýän giňişlik döredýärler. Şeýle goşant sosial gurşawyň hiline täsir edýär: üzňeligi peseldýär, degişli bolmak duýgusyny goldaýar, konfliktleriň önüni almaga kömek edýär we raýatlaryň ýerleriň ösüşine has işjeň gatnaşmagy üçin binýat döredýär. Esasy ugurlar:

- ýaşlar üçin bilim we liderlik maksatnamalary;
- meýletinçiligi ösdürmek;
- ýaşlaryň raýat we hukuk aň-bilimi;
- medeni başlangyçlar we mirasy gorap saklamak;
- döredijilik we jemgyýetçilik birleşmelerini goldamak;
- oba we uzak ýerlerde ýaşlar bilen işlemek;
- sosial üzňeligiň we töwekgelçilikli özüni alyp baryşyň önüni almak;
- karar kabul etmäge gatnaşmak başarnyklaryny ösdürmek;
- toparlar arasyndaky dialogy we sosial jebisligi berkitmek;
- döwlet ýaşlar, medeni we sosial maksatnamalaryna gatnaşmak.

TDG Merkezi Aziýada:

ösüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Türkmenistanda bu sektor ýaşlar guramalary, medeni birleşmeler, döredijilik bileleşikleri, sport guramalary we milli döpler, sagdyn durmuş ýörelgesi hem-de jemgyýetçilik gatnaşygy bilen baglanyşykly çäreler arkaly aýratyn görünýär. Özbegistanda TDG-nyň ýaşlar we medeni başlangyçlary sosial hyzmatdaşlyk, bilim, raýat gatnaşygyny we ýerli bileleşikleri goldamak bilen baglanyşyklydyr. Gazagystanda ýaşlaryň işjeňligi meýletinçilik, raýat forumlary, jemgyýetçilik meýdançalary we sosial taslamalar arkaly ösýär. Gyrgyzystanda TDG-ler ýaşlar syýasatyna, raýat bilimine, liderlik maksatnamalaryna we ýaşlaryň ösüşe gatnaşmagy bilen baglanyşykly taslamalara gatnaşýarlar. Täjigistanda ýaşlar TDG-nyň maksatlaýyn toparlarynyň biri bolup, aýratyn hem hukuk kömegi, migrasiýa, zähmet töwekgelçilikleri, gender deňligi we ýerli ösüşe gatnaşmak ugurlarynda görünýär.

MYSAL

Türkmenistan: ýaşlar, medeniýet we jemgyýetçilik gatnaşygy

Türkmenistanda Ýaşlar guramasy, döredijilik bileleşikleri we medeniýet bilen işleýän guramalar ýaşlaryň gatnaşmagyna, milli döpleriň saklanmagyna, sagdyn durmuş ýörelgesine, sporta, meýletinçilige we jemgyýetçilik işjeňligine gönükdirilen çäreleri geçirýärler. Bu iş sosial jebisligi we raýat gatnaşygyny berkitmäge ýardam edýär.

Sektoryň seljermesi TDG goşandynyň hemişe çalt ölçenip bolýan netije berýän hyzmat ýa-da taslama bilen çäklenmeýändigini görkezýär. Netijäniň möhüm bölegi gatnaşmak, ynam, umumy kadalar, meýletinçilik we adamlaryň bileleşik durmuşyna goşulmak ukyby arkaly emele gelýär.

NETIJE

Tema kartasy Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-laryň saglygy goraýyş, bilim, gender we sosial integrasiýa, adalata elýeterlilik, ekologiýa, ýaşlar, medeniýet we sosial jebislik ýaly giň ugurlarda işleýändigini görkezýär. Bu goşantyň aýratynlygy tema ugurlarynyň biri-biri bilen çaknyşmagyndadyr: kömek, okuw, hukuk goragy, jemgyýetçilik monitoringi we ýerli ösüş köplenç bir taslamanyň ýa-da hyzmatyň içinde birleşýär.

11. TDG goşandynyň hil häsiýetnamalary

TDG goşandy ösüşiň beýleki institusional gatnaşyjylarynyň - maşgalanyň, döwletiň we hususy sektoryň - goşandyndan tapawutlanýar. TDG-niň aýry-aýry çözgütleri standart hyzmatlardan tapawutlanýar, täze çemeleşmeleri döredýär, adamlaryň zerurlyklaryna adresli jogap berýär, durnukly tejribede berkidilip bilýär we serişdeleri, hyzmatlary hem-de hukuklary iň kyn ýetilýän toparlara ýetirip bilýär.

Işiň aýratynlygyndan, netijelerinden we toplanan tejribeden ugur alyp, TDG goşandynyň baş esasy hil häsiýetnamasyny görkezmek bolýar:

- özboluşlylyk;
- innowasiýalylyk;
- netijelilik;
- durnuklylyk; we
- ösüşi uzak, çetleşdirilen we gowşak toparlara hem-de ýerliklere “ýetirmek” funksiýasyny ýerine ýetirmek ukyby.

JBGGUŇ GOŞANDYNYŇ HIL AÝRATYNLYKLARY

JBGGUŇ goşandy diňe möçberi bilen däl, eýsem kabul edýän çözgütleriniň hili bilen hem uly ähmiýete eýedir.

1 YÖRITE UGRUKDYRYLAN JBGGlar döwlet ýa-da bazar ýeterlik derejede üpjün etmeýän zerurlyklary çözüär. Mysallar: gowşak we ejiz toparlar, uzakdaky sebitler üçin hyzmatlar.	2 INNOWASIÝA JBGGlar başgalardan öň täze usullary we kömek berişni nusgalaryny synag edýärler. Mysallar: ir gatnaşmak, dogry ýolbaşçylyk, sanly çözgütler we ýeňil elýeterlilik.	3 NETIJELILIK JBGGlar çäkli serişdeler bilen netijä ýetýärler. Mysallar: meýletinçileriň zähmeti, hyzmatdaşlyk, ýerli hünärmenleriň konkret we nyşana gönükdirilen kömegi.	4 DURNUKLYLYK Üstünlikli çözgütler taslama tamamlanandan soň hemişelik ulgama öwürülýär. Mysallar: döwlet maksatnamalary we jemgyýetçilik buýurmasy, tor we koalisiýalar, ýerli hünärmenleri okatmak.	5 “ÖSÜŞIŇ SOŇKY MÜLI” JBGGlar serişdeleri, hyzmatlary we hukuklary göni adamyň özüne ýetirýärler. Mysallar: uzak jemgyýetler, aşakdan ýokary arabaglanyşyk, resmileşdirmekte ugrukdyryjy kömek.

NÄHILI IŞLEÝÄR					TIPIK MYSALLAR
					• Raýatlara hukuk kömegi • Krizis we durnuklaşdyryş hyzmatlary • Sanly endikleri öwretmek • Telekeçiligi goldamak • Oba we dag sebitlerinde iş alyp barmak
Zerurlyk	JBGGUŇ çözgüdi	Synag (pilot)	Tejribäni pugtalandyrmak	Adamlar üçin özgertme	

Esasy netije: JBGGUŇ güýji diňe hyzmatlaryň möçberinde däl, eýsem çözgütleriniň hiliinde jemlenendir: olar yörite ugrukdyrylan, innowasion, netijeli we durnukly bolup bilýärler hem-de standart mehanizmleriň üsti bilen ýetmek kyn bolan adamlara ýetip bilýärler.

Özboluşlylyk TDG-niň döwlet ýa-da bazar tarapyndan ýeterlik derejede gurşalyp alynmadyk we yörite ýa-da adresli iş görnüşlerini talap edýän ugurlarda boşluklary doldurmagyndan ybaratdyr. Bu az sanly toparlar, duýgur meseleler, uzak ýerler ýa-da adaty hyzmatlaryň ähli adamlara ýetmeýän ýagdaýlary bilen işlenilende aýratyn görünýär.

Innowasiýalylyk TDG-niň sosial, hukuk, ykdysady we ekologiýa meselelerini çözmegiň täze usullaryny ilkinji bolup synagdan geçirmäge ukyplydygyny aňladýar. Güýç diňe tehnologiýalar barada däl, eýsem kömegiň, okuwyň, integrasiýanyň we gatnaşygyň täze formatlary barada hem gidýär. Şeýle çözgütleriň arasynda irki ösüş we irki gatyşma usulyýetleri, krizis merkezleri, sanly okuw, assistiw tehnologiýalar, jemgyýetçilik monitoring we ýerli dolandyryş modelleri bar.

Netijelilik TDG-niň az serişdeler bilen möhüm netijelere ýetmäge we býujete düşýän ýükleri azaltmaga mümkinçilik berýän amaly we deňeşdirilende tygşytly çözgütleri tapmak ukybynda ýüze çykýar. Bu bähbit görüjileriň zerurlyklaryna takyk düşünmek, hyzmatdaşlyklar, meýletinçilik zähmeti, bar bolan ýerli serişdeleri ulanmak we kömegi anyk ýagdaýlara uýgunlaşdyrmak arkaly gazanylýar.

TDG Merkezi Aziýada:

özüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Durnuklylyk TDG çözgütleriniň aýratyn taslama tamamlanandan soň hem saklanyp galmagyny we döwlet maksatnamalary, sosial zakaz, kadalaşdyryjy üýtgeşmeler, usulyýetler, koalisiýalar, ýerli hyzmatlar ýa-da sosial telekeçilik arkaly hemişelik tejribä geçmegini aňladýar. Bu häsiýetde pilot taslamalaryň, jemgyýetçilik hyzmatlarynyň we TDG tarapyndan işlenip düzülen usulyýetleriň uzak möhletli institusional netije bermegi aýratyn möhümdir.

Ösüşi uzak, çetleşdirilen we gowşak toparlara hem-de ýerliklere “ýetirmek” funksiýasy bu häsiýetnamalary doldurýar we TDG-niň eýýäm bar bolan serişdeleri, hyzmatlary, hukuklary we maksatnamalary anyk adamlara, maşgalalara we bileleşiklere ýetirmek ukybyny görkezýär. Ol uzak ýerler, kiçi bileleşikler, maýyplygy bolan adamlar, zorlukdan ejir çekenler, migrantlar, garrylar we adaty administratiw kanallar arkaly kömek almakda kynçylyk çekýän beýleki toparlar üçin aýratyn möhümdir.

NETIJE

Bu häsiýetnamalaryň jemi TDG goşandynyň diňe mukdar bilen ölçenýän netije dældigini görkezýär. TDG-niň gymmaty onuň özboluşlylygynda, innowasiýalylygynda, netijeliliginde, durnuklylygynda we ösüşi uzak, çetleşdirilen hem-de gowşak toparlara ýetirmek ukybyndadyr. Hut şu sebäpli TDG-ler döwlet, bazar we maşgala doly ýapyp bilmeýän boşluklarda möhüm ösüş resursy bolup çykyş edýärler.

12. Sebitleýin netijeler

Aşakda getirilen netijeler Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-niň goşandyny seljermekde ýüze çykarylan esasy kanunalaýyklyklary jemleýär.

- 01** | Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-ler sosial-ykdysady ösüşiň durnukly gatnaşyjysyna öwrüldi. Olaryň goşandy ykdysadyýetde, sosial hyzmatlarda, dolandyryşyň hilinde, ýerli ösüşde, hukuklary goramakda, gowşak toparlar bilen işlemekde we ösüşiň esasy sektorlaryna gatnaşmakda ýüze çykýar. Bu sektor diňe taslamalaryň ýerine ýetirijisi däl, eýsem iş orunlaryny döredýän, serişdeleri çekýän, hyzmatlary berýän, jemgyýetçilik pikirini we ýerli zerurlyklary döwlet karar kabul ediş ulgamyna ýetirýän ösüş resursydyr.
- 02** | Sebitde TDG-niň goşandy dürli ýurt modelleri arkaly bahalandyrylýar. Gyrgyzystan sektoryň ölçenip bolýan institusional goşandyny has aýdyň görkezýär; Gazagystan - TDG bilen döwletiň hyzmatdaşlygynyň ösen mehanizmlerini; Özbegistan - NNO sektory üçin güýçlenýän hukuk, guramaçylyk we maliýe binýadyny; Täjigistan - OGO-nyň strategik meýilnamalaşdyrmaga we pudagara iş toparlaryna ekspert gatnaşygyny; Türkmenistan bolsa jemgyýetçilik guramalarynyň resmi hasaba alnyşyny, hasabatlylygyny we aýratyn sosial ugurlardaky amaly roluny görkezýär.
- 03** | TDG-niň institusional goşandy sektoryň ykdysady ähmiýetini tassyklaýar. TDG-ler iş üpjünçiligini döredýärler, zähmet hakyny töleýärler, harytlary we hyzmatlary satyn alýarlar, maliýe serişdelerini çekýärler, jemgyýetçilik taýdan ähmiýetli maksatlara serişdeleri gaýtadan paýlamaga gatnaşýarlar we salgyt hem-de sosial tölegler görnüşinde býujet bilen baglanyşyklydyrlar. Elýeterli maglumatlar bu sektoryň milli ykdysadyýetiň çäginde görünýän we hasaba alynmagy zerur bolan bölegidigini görkezýär.
- 04** | TDG-niň düzgünnama işi goşmaça sosial, ykdysady we dolandyryş täsirlerini döredýär. Öz maksatnamalary we hyzmatlary arkaly TDG-ler telekeçiligi, öz-özüňi iş bilen üpjün etmegi, ykdysady başarnyklary, sosial telekeçiligi, ýerli infrastruktura, jemgyýetçilik monitoringini we hyzmatlara elýeterlilik ösdürýärler. Şeýlelikde, olar diňe sosial kömek bermän, eýsem ösüş şertlerini hem gowulandyryrlar.
- 05** | TDG-niň iň güýçli taraplary adreslilik, çeýelik, innowasiýalylyk we adamyň ýa-da bileleşigiň anyk durmuş ýagdaýy bilen işlemek ukyby bilen baglanyşyklydyr. TDG-ler köpçülikleýin maksatnamalar bilen gurşap almak kyn bolan toparlar we meseleler üçin çözümler döredýärler: zorlukdan ejir çekenler, maýyplygy bolan adamlar, uzak bileleşikler, çagalar, ýaşlar, garrylar, migrantlar, hassalar, oba ýaşaýjylary we beýleki gowşak toparlar.
- 06** | TDG-ler döwleti ekspertiza arkaly güýçlendirýärler. Olar maksatnamalara we kadalaşdyryjy namalara teklipler taýýarlaýarlar, goşmaça serişdeleri çekýärler we döwlete ýöriteleşdirilen bilim gerek bolan ugurlarda hyzmatlary berýärler. Şeýle goşant döwlet syýasatynyň hilini ýokarlandyrýar we onuň ýerine ýetirilişini anyk zerurlyklara has ýakyn edýär.
- 07** | TDG-ler döwleti yzyna baglanyşyk we kararlaryň durmuşa geçirilmegine gatnaşmak arkaly hem güýçlendirýärler. Olar ilatyň zerurlyklaryny ýüze çykarmaga kömek edýärler, iş toparlaryna we jemgyýetçilik meýdançalaryna gatnaşýarlar, monitoring geçirýärler we bähbit görüjiler bilen aragatnaşygy üpjün edýärler. Şeýle goşant dolandyryşyň adamlaryň we ýerleriň hakyky ýagdaýyna duýgurlygyny ýokarlandyrýar.

- 08 | Tema kartasy TDG işiniň giň ugur gurşawyny görkezýär. Guramalar saglygy goraýyşda, bilimde, gender we sosial integrasiýada, adalata elýeterlilikde, ekologiýada we klimatda, garyplyga garşy göreşde, ýerli ösüşde, ýaşlar syýasatynda, medeniýetde we sosial jebislikde işleýärler. Bu ugurlaryň her birinde TDG-ler hyzmat, ekspertiza, jemgyýetçilik gatnaşmagy we monitoring funksiýalaryny birleşdirip bilýärler.
- 09 | Sebitleýin subutnama binýadynyň esasy çäklendirmesi netijeler we täsirler baradaky maglumatlaryň pes deňeşdirilip bilinmegidir. Ýurtlarda guramalaryň hasaba alnyşy, aýratyn maliýe akymlyry, taslamalar, çäreler, hyzmatlar we bähbit görüjileriň gurşawy has gowy, ýöne doly däl, hasaba alynýar. Emma adamlaryň ýagdaýyndaky uzak möhletli üýtgeşmeler, durmuş hili, iş üpjünçiligi, dolandyryş tejribesi, hyzmatlaryň durnuklylygy we jemgyýetçilik ynamy has gowşak ölçenýär.
- 10 | TDG-niň ykrar edilmegini mundan beýläk güýçlendirmek üçin TDG işiniň beýanyndan olaryň goşandyna ulgamlaryň baha bermäge geçmek zerurdyr. Munuň üçin has deňeşdirilip bilinýän maglumatlar, şol sanda öz-özüne baha bermek maglumatlary we mehanizmleri, netijeler barada yzygiderli maglumat bermek, hil görkezijileriniň ulgamy we jemgyýetçilik üçin düşnükli hasabatlylyk gerek.
- 11 | Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-ler ykdysady işjeňlik üçin gurşawyň ösüş şertlerini gowulandyrmagyň möhüm faktoryna öwrüldi. Olaryň goşandy kararlaryň ýerine ýetirilişiniň hilini ýokarlandyrmak, öý hojalyklary we telekeçiler üçin päsgelçilikleri azaltmak, başarnyklary ösdürmek, ýerli hyzmatlary gowulandyrmak we ýerlerde has önünden çaklap bolýan şertleri döretmek zerur bolan ýerlerde aýratyn görünýär.
- 12 | Esasy sebitleýin netijeleriň biri TDG-leriň maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüşine köplenç gytaklaýyn, emma ulgamlaryň täsir edýändiginden ybaratdyr. Bu täsir başarnyklary ösdürmek, öz-özünüň iş bilen üpjün etmegi we telekeçiligi goldamak, ýerli päsgelçilikleri ýüze çykarmak, infrastruktura we hyzmatlaryň hilini gowulandyrmak, jemgyýetçilik monitoringi we döwlet bilen ilatyň arasynda yzyna baglanyşyk kanallaryny berkitmek arkaly amala aşýar.

13. Teklipler

Jemlenen seljerişiň netijeleri boýunça taýýarlanan teklipler TDG goşandynyň görnürliğini ýokarlandyrmaga, maglumatlaryň hilini gowulandyrmaga, durnukly hyzmatdaşlyk mehanizmlerini ösdürmäge we işi beýan etmekden netijelere baha bermäge geçmäge gönükdirilendir. Olar döwlet edaralaryna, TDG-lere, ösüş hyzmatdaşlaryna, gözleg guramalaryna we umumy sebitleýin gün tertibine niýetlenendir.

13.1. Döwlet edaralary üçin (pudagara hyzmatdaşlygy mundan beýläk ösdürmek boýunça teklipler)

TDG sektorynyň ulgamlaryň hasabyňy ösdürmek

Döwlet edaralaryna milli hasaplar ulgamlarynda TDG boýunça kömekçi (satellit) hasaby girizmek, hasaba alnan, hereket edýän we işiň işleýän guramalary tapawutlandyrmak, şeýle hem iş üpjünçiligi, meýletinçilik zähmeti, maliýe akymlyry, salgytlar, sosial tölegler, hyzmatlar we bähbit görüjiler boýunça maglumatlary hasaba almak arkaly TDG boýunça jemlenen statistikany ösdürmek maksadalaýykdyr.

Çäreleriň hasabyndan netijelere baha bermäge geçmek

Döwlet maliýeleşdiriş, sosial zakaz, grantlar we bilelikdäki maksatnamalar ulgamlarynda diňe çäreleriň we gatnaşyjylaryň sanyny däl, eýsem bähbit görüjiler, hyzmatlar, bileleşikler we dolandyrys institutlary üçin ýüze çykýan üýtgeşmeleri hem hasaba almak möhümdir. Bu netijeler, hil görkezijileri we uzak möhletli täsirler boýunça has takyk çemeleşmeleri talap edýär.

TDG-niň “ýerden” maglumat bermek mümkinçiliklerini has giň ulanmak

TDG-ler adamlaryň zerurlyklary, hyzmatlara elýeterlilik päsgelçilikleri, gowşak toparlaryň ýagdaýy we ýerli derejede reformalaryň ýerine ýetirilishindäki kynçylyklar barada amaly maglumatlara eýedirler. Döwlet edaralaryna şeýle maglumatlary maksatnamalaryň monitoringine, hyzmatlaryň bahalandyrylmagyna, maslahatlaşmalara we kararlaryň düzedilmegine goşmak peýdalydyr.

TDG-ni maliýeleşdirmegiň içerki mehanizmlerini ösdürmek

Içerki goldaw mehanizmleri çäkli bolan ýurtlar, şol sanda Gyrgyzstan we Täjigistan üçin TDG hyzmatlaryny maliýeleşdirmegiň has durnukly gurallaryny ösdürmek möhümdir: sosial zakaz, grant maksatnamalary, bilelikde maliýeleşdirmek, ýerli goldaw maksatnamalary we köp ýyllyk şertnamalar. Bu jemgyýetçilik taýdan peýdaly hyzmatlaryň üzülmeligini üpjün etmäge kömek eder.

Ýerli (bileleşik we ýerlerdäki) TDG-lary goldamak

Paýtagtlardan we iri şäherlerden daşardaky TDG-ler, şeýle hem ýerli zerurlyklar we gowşak toparlar bilen işleýän guramalar aýratyn üns talap edýär. Olar üçin kiçi grantlar, maliýeleşdirmä elýeterliliğiň ýönekeýleşdirilen proseduralary, sebitleýin goldaw gaznalary, okuw, maslahat beriş goldawy we ýerli häkimiýetler bilen hyzmatdaşlyk peýdalydyr.

Köp ýyllyk we institusional maliýeleşdirmegi ösdürmek (döwlet edaralary we ösüş hyzmatdaşlary üçin)

Gysga möhletli taslama maliýeleşdirilişi taslamalaryň, hyzmatlaryň, işgärleriň we monitoring ulgamlarynyň netijeleriniň durnuklylygyny çäklendirýär. Jemgyýetçilik taýdan peýdaly hyzmatlary berýän ýa-da ýetmesi kyn toparlar bilen işleýän guramalar üçin köp ýyllyk ylalaşyklar, gaýtalanýan goldaw, dolandyrys çykdajylaryny kabul etmek we institusional özüşe serişdeleriň gönükdirilmegi möhümdir.

Ýerli derejede maýa goýum gurşawyny gowulandyrmak üçin TDG potensialyny ulanmak

Döwlet edaralaryna TDG potensialyny diňe sosial ugurda däl, eýsem ýerleriň, telekeçiligiň we hususy başlangyçlaryň ösüşini saklaýan päsgelçilikleri ýüze çykarmakda hem has giň ulanmak maksadalaýykdyr. Bu maglumatlara elýeterlilik, ýerli hyzmatlaryň hili, başarnyklar, infrastruktura we programma ýerine ýetirilişiniň aýdyňlygy meselelerine degişlidir.

Hususy sektory ösdürmek maksatnamalaryny kämilleşdirende TDG signallaryny hem hasaba almak (diňe işewürlük birleşiklerini däl)

Telekeçiligi, iş üpjünçiligini, öz-özünüň iş bilen üpjün etmegi we ýerli ösüş goldamak maksatnamalary işlenip düzülende we düzedilende amaly maglumatlary ulgamlaryň hasaba almak möhümdir. Hökümetler muny adatça işewürlük birleşikleri bilen işlemek arkaly edýärler. Emma olaryň düzümine, köplenç, iň gowşak öý hojalyklary, öz-özünüň iş bilen üpjün edýän adamlar, kiçi ýerli başlangyçlar we hyzmatlara elýeterlilik çäkliligi toparlar doly girmeyär. TDG-ler bu toparlaryň sesini we zerurlyklaryny ýetirip bilýärler.

Diňe TDG-nyň gatnaşygyny däl, onuň işewürlük gurşawyny gowulandyrmakdaky goşandyny hem bahalandyrmak

Для повышения качества управления следует фиксировать не только количество консультаций, соглашений и проектов с участием НКО, но и последствия такого участия: улучшились ли услуги и инфраструктура, были ли снижены барьеры для предпринимателей, повысилась ли предсказуемость реализации мер и появились ли более устойчивые условия для экономической активности.

13.2. TDG-ler üçin

Monitoring, baha bermek we durnukly iş modellerini ösdürmek

TDG-lara monitoring we baha bermek başarnyklaryny güýçlendirmek, netijeleriň esasy görkezijilerini ulanmak, sosial telekeçiligi, bölekleyin öz-özünüň maliýeleşdirmegi, işewürlük we ýerli edaralar bilen hyzmatdaşlygy ösdürmek möhümdir. Bu çäreler guramalaryň durnuklylygyny ýokarlandyryr we olaryň goşandyny has gowy görkezmäge mümkinçilik berer.

Bähbit görüjiler üçin netijeleri we üýtgeşmeleri has gowy resminamalaşdyrmak

TDG-ler kimleriň kömek alýandygyny, haýsy hyzmatlaryň berlendigini, goldawdan soň nähili üýtgeşmeleriň bolup geçendigini we haýsy päsgelçilikleriň azaldylandygyny görkezýän öz-özüne baha bermek mehanizmlerini we maglumat ýygnamagy güýçlendirmelidir. Gurşawy we netijeleri, mysal üçin hyzmatlara elýeterlilik, hukuklaryň dikeldilmegi, başarnyklaryň artmagy, iş üpjünçiligi ýa-da durmuş hiliniň gowulaşmagy ýaly görkezijiler arkaly bellige almak möhümdir.

Jemlenen we giň jemgyýetçilik üçin düşnükli hasabatlary çap etmek

Jemgyýetçilik hasabatlylygy diňe ösüş hyzmatdaşlaryna we döwlet edaralaryna däl, eýsem raýatlara hem gönükdirilmelidir. Sanlar, üýtgeşme taryhlary, çykdajylaryň, netijeleriň we hyzmatdaşlyklaryň beýany bolan gysga we düşnükli hasabatlar sektora bolan ynamy ýokarlandyrmaga kömek eder.

Maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüşine goşandy görkezmek

TDG-lara diňe sosial netijeleri we gurşawy däl, eýsem ykdysady gurşawy gowulandyrmakdaky goşandyny hem has ulgamlaryň resminamalaşdyrmak maksadalaýykdyr: başarnyklary ösdürmek, telekeçiligi

goldamak, ýerli päsgelçilikleri azaltmak, infrastruktura we hyzmatlary gowulandyrmaga gatnaşmak, şeýle hem ýerlerde has önünden çaklap bolýan şertleri döretmek.

Sosial netijeleri ykdysady täsirler bilen has aýdyň baglanyşdyrmak

Netijeler görkezilende TDG-nyň sosial we bilim taslamalarynyň ykdysady täsirlere - iş üpjünçiligine, öz-özünüň iş bilen üpjün etmäge, girdejileriň artmagyna, çykadjylaryň azalmagyna, kiçi işewürlük üçin karar hiliniň ýokarlanmagyna we ýerli taslamalara maýa goýum şertleriniň gowulaşmagyna - nähili geçýändigini görkezmek möhümdir.

13.3. Ösüş hyzmatdaşlary üçin

TDG-niň institusional ösüşini goldamak

Ösüş hyzmatdaşlaryna taslama işi bilen birlikde guramaçylyk ösüşini hem maliýeleşdirmek maksadalaýykdyr: monitoring we baha bermek ulgamlary, bähbit görüjileri sanly hasaba almak, jemgyýetçilik hasabatlylygy, maliýe dolandyryşy, kommunikasiýalar, işgärleriň durnuklylygy we sebitleýin torlaryň ösüşi.

Täsire baha bermegi we deňeşdirilip bilinýän görkezijileri goldamak

Täsire baha bermegi goldamak taslama we maksatnama maliýeleşdirilişiniň bir bölegi bolmalydyr. Ösüş hyzmatdaşlary esasy görkezijileri unifikasiýalaşdyrmaga, maglumat ýygnamagyň umumy gurallaryny ösdürmäge, garaşsyz bahalandyrmalary maliýeleşdirmäge we metodikalaryň sebitleýin alyş-çalşygyny goldamaga kömek edip bilerler. Bu taslama netijelerini ýurtlar we sektorlar arasynda deňeşdirmäge mümkinçilik berer.

Ösüş hyzmatdaşlaryna diňe TDG-niň hyzmat we sosial taslamalaryny däl, eýsem ösüş gurşawyny gowulandyryan ugurlary hem goldamak maksadalaýykdyr: telekeçilik başarnyklary, ýerli infrastruktura, sanly elýeterlilik, hyzmatlaryň durnuklylygy, yzyna baglanyşyk kanallary we ýerli derejede maýa goýum gurşawyna hem-de hususy sektoryň ösüşine täsir edýän taslamalar.

13.4. Gözleg guramalary üçin

TDG goşandyna baha bermegiň metodikalaryny ösdürmek

Gözleg guramalaryna baha bermek metodikalaryny TDG-niň dürli görnüşlerine - hyzmat beriji, hukuk goraýjy, ekspert, haýyr-sahawat, ýerli, torlaýyn we sosial telekeçilik guramalaryna - uýgunlaşdyrmak möhümdir. Goşanda baha bermek diňe JIÖ, salgytlar we iş üpjünçiligi bilen çäklenmeli däldir; ol institusional görkezijileri, funksional goşandy, hil häsiýetnamalaryny we üýtgeşme taryhlaryny birleşdirmelidir. Şeýle hem gurşawy we çäreleriň sanyny däl, eýsem adamlaryň durmuşyndaky üýtgeşmeleri hasaba alýan sosial täsire hil taýdan baha bermek metodikalaryny ösdürmek bolar.

Gözleg guramalaryna TDG-niň sosial we institusional goşandyna baha bermegi olaryň maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüşine täsirini ölçemek bilen doldurmak möhümdir. Bu başarnyklary ösdürmek, öz-özünüň iş bilen üpjün etmegi we KOB-ny goldamak, ýerli hyzmatlary we infrastruktura gowulandyrmak, ykdysady işjeňlik üçin päsgelçilikleri azaltmak we ösüş maksatnamalarynyň ýerine ýetirililişiniň önünden çaklanyp bilinmegini ýokarlandyrmak boýunça görkezijileri öz içine alyp biler.

13.5. Umumy sebitleýin gün tertibi üçin

Umumy bilim we görkezijiler binýadyny döretmek

Sebit ýurtlaryna we hyzmatdaş guramalara umumy görkezijiler toplumyny (şu hasabatnyň 3-nji goşundysyndaky tekliplere serediň), ýagdaýlaryň sebitleýin binýadyny, TDG goşandyna baha bermek boýunça usulyýet gollanmasyny we tejribe alyş-çalşygy üçin meýdançany işläp düzmek peýdalydyr. Şeýle gün tertibi raýat sektorynyň, gözleg guramalarynyň we döwlet hyzmatdaşlarynyň sebitleýin platformalaryny goşmak bilen utgaşdyryjy ýa-da maslahat beriji formatlar arkaly ösüp biler.

Sebitleýin derejede TDG-nyň goşandyny diňe sosial ugurda däl, eýsem ösüş şertlerini gowulandyrmakda hem bahalandyrmaga mümkinçilik berýän iň az deňeşdirilip bilinýän görkezijiler toplumyny döretmek maksadalaýykdyr: telekeçiligi goldamak, ýerli maýa goýum gurşawy, infrastruktura, hyzmatlaryň durnuklylygy we döwlet, işewürlük hem-de bileleşikler arasyndaky gatnaşyklaryň hili. Şeýle çarçuwa TDG goşandyny ykdysady edaralar, işewürlük we ösüş hyzmatdaşlary üçin has düşnükli eder.

Sebitde we onuň daşynda TDG-laryň halkara gatnaşyklaryny güýçlendirmek

Merkezi Aziýa ýurtlarynyň TDG-laryna tejribe alyş-çalşygyny, bilelikdäki okuwlary, tema torlaryny we sebitiň beýleki ýurtlaryndan hem-de has giň halkara giňişliginden guramalar bilen hyzmatdaşlygy işjeň ösdürmek maksadalaýykdyr. Şeýle gatnaşyk üstünlikli tejribeleri has çalt ýaýratmaga, netijelere baha bermegiň çemeleşmelerini deňeşdirmäge, maglumatlar bilen işlemekde umumy standartlary ösdürmäge, hünär kompetensiýalaryny güýçlendirmäge we serhetüsti ýa-da sebitleýin ähmiýeti bolan meseleler boýunça bilelikdäki başlangyçlary kemala getirmäge mümkinçilik berer.

Sebitleýin derejede pudagara hyzmatdaşlyk platformalaryna gatnaşmak

TDG-ler sebit ýurtlarynyň liderleriniň «Merkezi Aziýa 2040» konsepsiyasynda beýan edilen syýasy erkinden peýdalanyp, beýleki sektorlaryň, aýratyn-da döwlet edaralarynyň wekillerini öz içine alýan sebitleýin hyzmatdaşlyk platformalaryna mümkin boldugyça giň gatnaşmalydyrlar. Hut şeýle platformalarda TDG goşandy has görünýän, has gowy ykrar edilýän we netijede has netijeli bolup biler. Döwlet edaralarynyň, işewürligiň, gözleg guramalarynyň we raýat jemgyýetiniň gatnaşmagynda kesişýän temalar boýunça hyzmatdaşlyk ösdürilýän platformalar aýratyn üns talap edýär.

Ýokarda görkezilen teklipler ýurt hasabatlarynda getirilen teklipleriň jemi däl, sebäbi olar Merkezi Aziýa sebitiniň bütininde TDG goşandyna baha bermek bilen baglanyşykly umumy taraplary görkezýär. Her ýurt boýunça teklipler ýurt hasabatlarynda elýeterlidir. Umumy maglumat üçin aşakda umumy teklipleri durmuşa geçirmekde hasaba alynmaly ýurtlaýyn nygtamalar getirilýär.

13.6. Teklipleri durmuşa geçirmekde hasaba alynmaly ýurtlaýyn nygtamalar

Gazagystan

HDG baradaky maglumatlaryň pudagara integrasiýasyny ösdürmek, şol sanda hasaba alyş, statistika, salgyt edaralary, döwlet sosial zakazy, grant maliýeleşdirilişi we sosial hyzmatlar baradaky maglumatlary birleşdirmek; TDG sektorynyň kömekçi (satellit) hasabyny we meýletinçilik zähmetini hasaba almagyň metodikasyny girizmek mümkinçiligini öwrenmek; çäreleriň we gurşawyň hasabyndan bähbit görüjileriň durmuşyndaky durnukly üýtgeşmelere baha bermäge geçmek üçin taslamalaryň netijelerini garaşsyz bahalandyrmagy güýçlendirmek.

Gyrgyzystan

TDG sektorynyň kömekçi (satellit) hasabyny we meýletinçilik zähmetini hasaba almagyň metodikasyny girizmek mümkinçiligini öwrenmek; TDG-nyň ykdysadyýete, dolandyryşa we sosial ösüşe goşandyna yzygiderli baha bermegiň durnukly mehanizmini berkitmek; iş üpjünçiligi, salgytlar, maliýe girdejileri, satyn alyşlar we sektoryň jemi goşulan gymmaty baradaky maglumatlaryň jemlenen görnüşde açyk görkezilmegini üpjün etmek; TDG-nyň öz-özüne baha bermegini we düzgünnama işiniň netijeleri barada jemgyýetçilik hasabatlylygyny ösdürmek. Bu ölçenip bolýan institusional goşandy sosial we dolandyryş netijeleri bilen baglanyşdyrar.

Özbekistan

NNO portaly, döwlet grantlary, sosial zakaz, ýerli gaznalar we jemgyýetçilik geňeşleri ösdürilýän ýagdaýynda, sebitleýin NNO-lary güýçlendirmek, artykmaç administratiw ýükleri azaltmak, köp ýyllyk maliýeleşdirmegi ösdürmek we üstünlikli tejribeleri giňeltmek möhümdir. Aýratyn nygtama NNO-nyň jemgyýetçilikde tanalyşyna berilmelidir: raýatlara sektoryň amaly roly has düşnükli düşündirilmeli we netijeler barada jemgyýetçilik hasabatlylygy ösdürilmeli, şonda NNO goşandy umumy döwlet goldawy we taslama işi içinde ýitip gitmez.

Täjigistan

OGO-nyň pudagara iş toparlaryna, strategik meýilnamalaşdyrmaga, döwlet maksatnamalarynyň monitoringine we bahalandyrylmagyna ekspert gatnaşygyny goldamak; OGO tekliplerini hasaba almak we olaryň kabul edilmegi ýa-da ret edilmegi boýunça yzyna baglanyşyk mehanizmlerini ösdürmek; sebitleýin torlary, sosial telekeçiligi, guramalaryň sanly açyklygyny we ösüşi uzak, çetleşdirilen hem-de gowşak toparlara we ýerliklere “ýetirmek” funksiýasyny güýçlendirmek, aýratyn-da uzak möhletli ekspertizany talap edýän temalarda. TDG sektorynyň kömekçi (satellit) hasabyny we meýletinçilik zähmetini hasaba almagyň metodikasyny girizmek mümkinçiligine seretmek.

Türkmenistan

jemgyýetçilik guramalarynyň goşandyny milli maglumatlara elýeterlilik proseduralaryny bozmazdan has gowy görmek üçin sektor boýunça jemlenen synlary we şahsylaşdyrylmadyk maglumatlara elýeterlilik ösdürmek; sosial täsiriň hil görkezijilerini, aýratyn-da sosial gorag, ýaşlar syýasaty, medeniýet, ekologiýa, hünär ösüşi we maýyplygy bolan adamlary goldamak ugurlarynda kemala getirmek; paýtagt bilen sebitleriň arasynda tejribe alyş-çalşygyny goldamak. Bu sektoryň goşandyny diňe taslamalar arkaly däl, eýsem döwlet ileri tutulýan ugurlaryny durmuşa geçirmekdäki sosial-institusional roly arkaly hem bahalandyrmaga mümkinçilik berer.

Goşundylar

Goşundy 1. Edebiýata syn üçin edebiýatlaryň we çeşmeleriň sanawy

("Edebiýata syn" bölümüne serediň)

- [1] Weber M. Economy and Society. Berkeley: University of California Press, 1978; Weber M. Politics as a Vocation. Philadelphia: Fortress Press, 1965; rus neşiri: Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990.
- [2] Suchman M. C. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches // Academy of Management Review. 1995. Vol. 20. No. 3.
- [3] United Nations. Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts. New York: United Nations, 2003.
- [4] United Nations. Satellite Account on Non-profit and Related Institutions and Volunteer Work. New York: United Nations, 2018.
- [5] UNDP, ICNL. Legal Frameworks for Civic Space: A Practical Toolkit. New York: United Nations Development Programme; International Center for Not-for-Profit Law, 2021.
- [6] CIVICUS. Civil Society Index: Methodology / Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide. Johannesburg: CIVICUS, dürli neşirler.
- [7] Casey J. Comparing Nonprofit Sectors Around the World: What Do We Know and How Do We Know It? // Journal of Nonprofit Education and Leadership. 2016. Vol. 6. No. 3.
- [8] Kelly L., Kilby P., Kasynathan N. Impact Measurement for NGOs: Experiences from India and Sri Lanka // Development in Practice. 2004. Vol. 14. No. 3.
- [9] van Staveren I., Webbink E. Civil Society, Aid, and Development: A Cross-Country Analysis. The Hague: Policy and Operations Evaluation Department, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012.
- [10] Schmitz H. P., Raggo P., van der Vijfeijken T. NGO Accountability: A Conceptual Review across the Engaged Disciplines // International Studies Review. 2021. Vol. 23. No. 3.
- [11] Kilby P. Accountability for Empowerment: Dilemmas Facing Non-Governmental Organizations // World Development. 2006. Vol. 34. No. 6.
- [12] Kilby P. Nongovernmental Organizations and Accountability in an Era of Global Anxiety // The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. 2004. Vol. 5. No. 1.
- [13] Herrold C. E., AbouAssi K. Can Service Providing NGOs Build Democracy? Five Contingent Features // Public Administration and Development. 2023. Vol. 43. No. 1.
- [14] Charities Aid Foundation. World Giving Index; World Giving Report. London: CAF, dürli neşirler.
- [15] НКО: помощь там, где ее не хватает. Вклад некоммерческих организаций в развитие Кыргызской Республики. Бишкек: Институт политики развития, 2023.
- [16] Обзор литературы по вкладу гражданского общества и НКО в развитие Кыргызской Республики: кабинетный аналитический материал. Бишкек, çar ýyly görkezilmedik.
- [17] Скокова Ю., Краснопольская И., Задорин И. и др. Влияние и вклад НКО в решение социальных проблем и повышение качества жизни в России. Analitiki hasabat. М.: ЦИРКОН; Агентство социальной информации, 2024.
- [18] HSE University. Мониторинг состояния гражданского общества и некоммерческого сектора. М.: НИУ ВШЭ, dürli neşirler.
- [19] Centre for Studies of Civil Society and the Nonprofit Sector, HSE University. Исследования гражданского общества и некоммерческого сектора. М.: НИУ ВШЭ, dürli neşirler.
- [20] United Kingdom. Charities Act 2011. London: The Stationery Office, 2011.
- [21] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Strategy 2024–2029. London: Charity Commission, 2024.
- [22] Charity Commission for England and Wales. Campaigning and Political Activity Guidance for Charities (CC9). London: Charity Commission, häzirkî onlaýn neşiri.

- [23] Charity Commission for England and Wales. Research into Public Trust in Charities and Research with Charity Trustees 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [24] World Bank Group. Investment Climate. Washington, DC: World Bank, häzirki onlaýn çeşme.
- [25] World Bank Group. Citizen Engagement. Washington, DC: World Bank, häzirki onlaýn çeşme.
- [26] OECD. Corporate Governance. Paris: OECD, häzirki onlaýn çeşme.
- [27] OECD. Open Government and Citizen Participation; The Protection and Promotion of Civic Space. Paris: OECD, häzirki onlaýn çeşmeler.
- [28] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Annual Report and Accounts 2024 to 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [29] Charity Commission for England and Wales. Public Trust in Charities 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [30] Charity Commission for England and Wales. Register of Charities: Full Register Download. London: Charity Commission, häzirki onlaýn maglumat binýady.
- [31] Charity Commission for England and Wales. Public Benefit: Reporting (PB3). London: Charity Commission, häzirki onlaýn görkezme.

Goşundy 2. Edebiýatlaryň we maglumat çeşmeleriniň sanawy

Edebiýatlaryň we maglumat çeşmeleriniň sanawy ýurt hasabatlaryndan üýtgedilmän alnan görnüşinde düzüldir.

Gazagystan

- 1 TDG-niň sosial-ykdysady ösüşe goşandyny bahalandyrmagyň daşary ýurt tejribesiniň seljermesi, Ust-Kamenogorsk, SKF «ZUBR» we RPGL, 2017.
- 2 Gazagystanda meýletinçiligiň ýagdaýy boýunça seljeriş hasabaty 2023, Astana, Ýuridik şahslaryň birleşigi «Milli meýletinçiler tory», 2024.
- 3 Döwlet maliýeleşdirmesi çäginde HDG sosial taslamalarynyň netijeliligini bahalandyrmak temasy boýunça sosiologik barlagyň netijeleri boýunça seljeriş hasabaty, Astana, Gazagystan Respublikasynyň Medeniýet we maglumat ministrligi, 2025.
- 4 Merkezi Aziýada raýat jemgyýetiniň ösüşiniň geljegine nazar-2025, Almaty, ARGO, 2025.
- 5 Gazagystan Respublikasynda raýat jemgyýeti we hökümete degişli däl guramalar, Almaty, ARGO, 2021.
- 6 Dontsow S.S. Gazagystan Respublikasynyň döwlet edaralary bilen hökümete degişli däl guramalarynyň özara hereketini ösdürmegiň meseleleri we geljegi // Karaganda uniwersitetiniň habarnamasy, «Ykdysadyýet» seriýasy № 2(94)/2019.
- 7 Gazagystan. 2030-njy ýyla çenli durnukly ösüş boýunça gün tertibiniň durmuşa geçirilişi barada meýletin milli syn, Astana, Gazagystan Respublikasynyň Milli ykdysadyýet ministrligi, «Ykdysady barlaglar instituty» paýdarlar jemgyýeti, UNDP, 2025.
- 8 Gazagystanda hökümete degişli däl sektoryň ösüşi boýunça toplumlaýyn hasabat, Nur-Sultan, Gazagystanyň Jemgyýetçilik ösüşi instituty, 2020.
- 9 Gazagystan Respublikasynyň kanun taslamalaryna kadalaşdyryjy syýasat boýunça maslahat beriş resminamasy, Medeniýet we maglumat ministrligi, 2026.
- 10 HDG baradaky täze kanun hakynda // InBusiness.kz we Açyk NPA portaly, 06.02.2026.
- 11 Meýletinçilik işiniň ýurduň sosial-ykdysady ösüşine goşandyny bahalandyrmagy amala aşyrmak. Gazagystan Respublikasynyň Maglumat we jemgyýetçilik ösüşi ministrligi, RPGL, «TALAP amaly barlaglar merkezi» jemgyýetçilik gaznasy, 2020.
- 12 HDG-niň sosial-ykdysady ösüşe goşandyny bahalandyrmak: A-dan Ý-a çenli, Ust-Kamenogorsk, SKF «ZUBR» we RPGL, 2019.
- 13 Gazagystan Respublikasynyň milli işgär resurslaryny sosial-ykdysady ösüş kontekstinde netijeli ulanmagyň bahalandyrylmagy, Almaty, Almaty gumanitar-ykdysady uniwersiteti, Statistika, hasap we audit, tom 1 № 96, 2025.

- 14 Milli hasaplar ulgamynda täjirçilik däl guramalar boýunça gollanma, Nýu-Ýork, BMG, 2006.
- 15 2021-2024-nji ýyllar üçin statistiki materiallar, 2024-nji ýyl üçin statistiki ýygyny, çeşme: <https://stat.gov.kz> - Gazagystan Respublikasynyň Strategik meýilnamalaşdyrmak we özgertmeler agentliginiň Milli statistika býurosy.
- 16 Şuşaýewa K.T. Hökümete degişli däl guramalar raýat jemgyýetiniň instituty hökmünde // Innowasion Ýewraziýa uniwersitetiniň habarnamasy, №1, 2016.
- 17 <https://adilet.zan.kz> Elektron çeşmeler: <https://egov.kz> (Gazagystan Respublikasynyň elektron hökümeti) we <https://adilet.zan.kz> (Gazagystan Respublikasynyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň maglumat-hukuk ulgamy).
- 18 Open Budget Survey 2023-Kazakhstan - International Budget Partnership, 2023.
- 19 People's Score Card on National Delivery of the 2030 Agenda – Kazakhstan – Almaty, CIOM, Action for Sustainable Development, ARGO, 2022.

Gyrgyzystan

- 1 Gyrgyzystanyň hökümete degişli däl sektorynyň ýagdaýy we ösüş geljegi. Gözleg boýunça hasabat. AÇPGO, Bişkek, 2013. URL: <https://civicspacemonitor.kg/wp-content/uploads/2022/11/otchet-po-issledovaniyu.pdf>
- 2 Can service providing NGOs build democracy? Five contingent features // public administration and development, 2022. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pad.1985>
- 3 Assessing the overall impact of civil society on development at the country level: an exploratory approach // Development policy review, 2013. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/dpr.12011>
- 4 What affects employment by NGOs? P. Mikolajczak. Oeconomia Copernicana, Vol.12 No.3 (2021). URL: <http://economic-research.pl/Journals/index.php/oc/article/view/1907>
- 5 The ultimate how-to guide to social impact assessment. URL: <https://www.sureimpact.com/post/social-impact-assessment>
- 6 Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide // Civicus, 2010. URL: https://www.civicus.org/images/Assessing_and_Strengthening_CS_Worldwide_2008-2010.pdf
- 7 Tender Document. Civic Engagement for Development (CED) project in Kyrgyzstan, June 2022. URL: www.eda.admin.ch
- 8 EGED taslamasynyň bilelikdäki ýerine ýetirijisi hökmünde IPR üçin elýeterlidir.
- 9 <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/media/1861/file/Youth%20Wellbeing%20and%20Development%20Index%20in%20Russian.pdf>. Gyrgyz Respublikasynda ýaşlaryň abadançylyk we ösüş indeksi. Ýaşlary ösdürmek instituty, Bişkek, 2017. URL: <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/media/1861/file/Youth%20Wellbeing%20and%20Development%20Index%20in%20Russian.pdf>.
- 10 TDG: kömek ýetmeýän ýerde kömek. Täjirçilik däl guramalaryň Gyrgyz Respublikasynyň ösüşine goşandy. Bişkek, 2023.
- 11 Civil society, aid, and development: a cross-country analysis. IOB study, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012
- 12 Non-governmental organizations as catalysts of economic growth. G.Rotich, M.Karanja. URL: <https://pwc-kenya.foleon.com/public-sector-infrastructure-insight/public-sector-infrastructure-insight-2020/non-governmental-organisations-as-catalysts-of-economic-growth/>
- 13 URL: https://sti.gov.kg/section/view-pdf?filePath=websti%2F2023%2F11%2F21%2Fstidocument_d69bd291-4be4-4672-bb6c-87ff1bc1d533.pdf
- 14 TDG-ler baradaky kanun taslamasyny «daşary ýurt agentleri» hökmünde kabul etmek boýunça oňyn çözgüt kabul edilende ýaramaz täsirleriň we destruktivligiň netijeleri barada gysga çaklama (sosial çaklama), 2014. URL: <http://www.municipalitet.kg/ru/article/full/821.html>
- 15 Belowa Ýu. I. Täjirçilik däl guramalaryň netijeliligini dolandyrmagyň esaslary, 2017. BStudy.net elektron çeşmesi.
- 16 E. Borisowa, L. Poliščuk. Täjirçilik däl sektorda netijeliligiň seljermesi: meseleler we çözgütler, «Ykdysady özgertmeleriň institusional seljermesi» ylmy-okuw barlaghanasy, Döwlet uniwersiteti Ýokary ykdysadyýet mekdebi, Moskwa, 2008.
- 17 Bell, J., Masoka, J., and Zimmerman, S. Nonprofit Sustainability: Making Strategic Decisions for Financial Viability, San Francisco: Jossey-Bass, 2010.
- 18 Varghese, J. Ajukurian, Financial Sustainability of Non-Profit Organisations, Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, Volume 12, Issue 7, 2021.

- 19 Gyrgyz Respublikasynda raýat jemgyýeti guramalarynyň jemgyýetçilikde ykrar edilmegi, Merkezi Aziýanyň Amerikan uniwersitetiniň Tian-Şan seljeriş merkezi, USAID-iň bilelikdäki dolandyrys maksatnamasynyň buýurmagy boýunça, East-West Management Institute tarapyndan durmuşa geçirilýär, 2019.
- 20 Milli statistika komitetiniň «Gyrgyz Respublikasynda täjirçilik däl guramalar» atly ýörite neşiri, BMG-niň 2003-nji ýylda neşir eden «Milli hasaplar ulgamynda täjirçilik däl guramalar boýunça gollanmasyny» ulanmak taslamasynyň çäginde taýýarlanylady.

Täjigistan

- 1 Täjigistan Respublikasynyň Konstitusiyasy.
- 2 Täjigistan Respublikasynyň 2030-njy ýyla çenli Milli ösüş strategiýasy (MÖS-2030).
- 3 Täjigistan Respublikasynyň «Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky» kanuny.
- 4 Täjigistan Respublikasynyň «Döwlet sosial zakazy hakyndaky» kanuny.
- 5 Täjigistan Respublikasynyň «Erkekleriň we aýallaryň deň hukuklarynyň hem-de olary durmuşa geçirmek üçin deň mümkinçilikleriň döwlet kepillikleri hakyndaky» kanuny.
- 6 Täjigistan Respublikasynyň 2021-2025-nji ýyllar üçin orta möhletli ösüş maksatnamasy (we 2026-2030-njy ýyllar üçin taslama).
- 7 Aziýa Ösüş Banky (AÖB). Raýat jemgyýeti boýunça gysgaça syn: Täjigistan.
- 8 Aziýa Ösüş Banky (AÖB). Ýurt boýunça gender bahalandyrmasy: Täjigistan.
- 9 UNDP / Adam hukuklary boýunça býuro (BHR). Täjigistan Respublikasynyň raýat jemgyýeti guramalarynyň adalata elýeterlilik we aýallaryň hukuklaryny hem-de mümkinçiliklerini giňeltmek ugurlaryndaky mümkinçiliklerini bahalandyrmagyň netijeleri boýunça gysgaça hasabat.
- 10 Adam hukuklary boýunça býuro (BHR). Täjigistan Respublikasynda sosial telekeçilik bilen meşgullanýan raýat jemgyýeti guramalaryny (OGO) kartalaşdyrmagyň netijeleri boýunça hasabat, 2022.
- 11 Jumaýew U. M. Gatnaşyk platformalarynyň indeksi — 2025: raýat jemgyýetiniň dialog meýdançalaryna çekiliş we gatnaşma derejesini ölçemek (TR Prezidentiniň ýanyndaky Milli ösüş geňeşiniň 14 pudagara işçi toparynyň mysalynda). — Duşanbe: Irfon, 2025.
- 12 Jumaýew U. M. GPI 4 – 14 PWG: raýat jemgyýetiniň çekiliş derejesini öwrenmegiň netijeleriniň tanyşdyrylyşy, awgust 2025.
- 13 Karimow Ş. T. Täjigistanda raýat jemgyýeti hakynda (seljeriş syny).
- 14 Täjigistan Respublikasynyň Prezidentiniň ýanyndaky statistika agentligi. Täjigistan Respublikasynyň statistiki ýyllygy, 2025.
- 15 Täjigistan Respublikasynyň 69 raýat jemgyýeti guramasynyň 2024-nji ýyl üçin işini jemleýji maliýe hasabaty (seljeriş maglumatlar binýady).
- 16 TR Ykdysady ösüş we söwda ministrliginiň Maýa goýum syýasaty baş müdirliginiň ýolbaşçylygy bilen geçirilen söhbetdeşligiň ýazgysy, fewral 2026.
- 17 TR Hökümetiniň ýanyndaky Aýallar we masgala işleri komitetiniň ýolbaşçylygy bilen geçirilen söhbetdeşligiň ýazgysy, fewral 2026.
- 18 OGO ýolbaşçylarynyň we ekspertleriniň gatnaşmagynda geçirilen oflaýn fokus-topar ara alyp maslahatlaşmasynyň beýany, Duşanbe, 13-nji fewral 2026.
- 19 Sebitleýin OGO we Aýallar basseýn forumlarynyň wekilleriniň gatnaşmagynda geçirilen onlaýn fokus-topar ara alyp maslahatlaşmasynyň beýany, 14-nji fewral 2026.
- 20 Täjigistanyň OGO ýagdaý öwrenmeleri we üstünlik taryhlary («Umed» tory, Gender deňligi boýunça koalisiýalar, Basseýn geňeşleri), 2025-2026-njy ýyllaryň materiallar ýygyndysy.

Türkmenistan

Türkmenistanyň kadalaşdyryjy-hukuk namalary

- 1 Türkmenistanyň Konstitusiyasy.
- 2 Türkmenistanyň “Jemgyýetçilik birlikleri hakynda” Kanuny.
- 3 Türkmenistanyň “Grantlar hakynda” Kanuny.

Strategik we maksatnamalaýyn resminamalar

- 4 Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň Milli maksatnamasy (umumy kadalary).
- 5 Türkmenistanyň ýaşlar syýasatyny goldamak boýunça Döwlet maksatnamasy.
- 6 Türkmenistanyň howanyň üýtgemegi boýunça Milli strategiýasy.
- 7 Adam söwdasyna garşy göreşmek boýunça Milli hereketler meýilnamasy.
- 8 Gender deňligi boýunça Milli hereketler meýilnamasy.
- 9 “Saglyk” Döwlet maksatnamasy.

Türkmenistanyň resmi döwlet maglumat agentlikleri we metbugaty

- 10 “Türkmenistan: Altyn asyr” (TDH) döwlet habarlar agentligi
- 11 “Türkmenistan” gazetini (öňki ady — “Нейтральный Туркменистан”)
- 12 “Türkmenistan” gazetini.

Halkara guramalaryň hasabatlary we materiallary

- 13 Birleşen Milletler Guramasynyň Ösüş Maksatnamasynyň (BMGÖM) Türkmenistanyň jemgyýetçilik guramalary bilen bilelikdäki taslamalar boýunça hasabatlary (şol sanda Buhalterler birleşigine berilýän tehniki goldaw).
- 14 Birleşen Milletler Guramasynyň Çagalar gaznasynyň (ÝUNISEF) Türkmenistandaky işi baradaky hasabatlary.
- 15 Ýewropa Bileleşiginiň (ÝB) Türkmenistanyň Gyzyň Ýarymaý milli jemgyýeti (TGÝMJ) bilen bilelikdäki taslamalar boýunça hasabatlary.
- 16 Ýewropada Howpsuzlyk we Hyzmatdaşlyk Guramasynyň (ÝHHG) “Keýik Okara” jemgyýetçilik birleşigi we “Ynam” jemgyýetçilik birleşigi bilen bilelikdäki taslamalar boýunça hasabatlary.
- 17 Birleşen Milletler Guramasynyň Bosgunlaryň işi baradaky Ýokary Komissarynyň müdirliginiň (ÝOKM) Türkmenistanda raýatsyzlygy azaltmak boýunça taslamalary baradaky hasabatlary (TGÝMJ we “Keýik Okara” jemgyýetçilik birleşigi bilen bilelikde).
- 18 ÝHHG-niň Demokratik institutlar we adam hukuklary boýunça müdirliginiň (DIAHM) materiallary (Warsawa, “Ynam” jemgyýetçilik birleşiginiň gatnaşmagyndaky duşuşyklar).

Türkmenistanyň jemgyýetçilik birlikleriniň açyk çeşmelerden we fokus-toparlaýyn söhbetdeşliklerden (FTS) alnan maglumat çeşmeleri we materiallary

- 19 Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşiginiň (TSTB) materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 20 Türkmenistanyň Ykdysatçylar birleşiginiň materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 21 Türkmenistanyň Buhalterler birleşiginiň materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 22 Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasynyň materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 23 Türkmenistanyň Gyzyň Ýarymaý milli jemgyýetiniň (TGÝMJ) materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 24 Türkmenistanyň Tebigaty goramak jemgyýetiniň (TTGJ) materiallary.
- 25 Türkmenistanyň Kerler we körler jemgyýetiniň (TKKJ) materiallary.
- 26 Maýyplygy bolan adamlara goldaw merkeziniň materiallary.
- 27 “Keýik Okara” jemgyýetçilik birleşiginiň materiallary.
- 28 “Ynam” jemgyýetçilik birleşiginiň materiallary.
- 29 “Ýenme” jemgyýetçilik birleşiginiň materiallary.
- 30 “Mert” jemgyýetçilik birleşiginiň materiallary.
- 31 “Agama” alpinist klubynyň materiallary.

Meýdan barlaglarynyň materiallary (hil maglumatlary)

- 32 Türkmenistanyň esasy 20 jemgyýetçilik guramasynyň gatnaşmagynda geçirilen iki fokus-toparlaýyn söhbetdeşligiň (FTS) maglumatlary (2026-njy ýylyň 27-nji we 28-nji ýanwarynda geçirilen). Maglumat görnüşi: çykyşlaryň stenogramalary, analitiki bellikler, gaýry ýagdaýlaryň (case study) beýany.

Kömekçi çeşmeler (usulyýet we many-mazmun üçin)

- 33 Türkmenistanyň “Jemgyýetçilik birleşikleri hakynda” Kanunynyň ilkinji neşiri (2003-nji ýyl) (retrospektiw seljeriş üçin).
- 34 Durnukly ösüş maksatlaryna (DÖM) ýetmekde jemgyýetçilik guramalarynyň goşandyny bahalandyrmak boýunça BMG-niň umumy usulyýet maslahatlary.
- 35 Türkmenistanyň Döwlet statistika komitetiniň 2024-nji ýyl üçin statistiki ýyllygy.

Özbekistan

- 1 Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy. 1992-nji ýylyň 8-nji dekabrynda kabul edildi (soňky üýtgetmeler we goşmaçalar hasaba alnan redaksiýada).
- 2 <https://lex.uz/docs/10863> Özbekistan Respublikasynyň «Döwlete degişli däl täjirçilik däl guramalar hakyndaky» kanuny. 1999-njy ýylyň 14-nji aprelinde № 763-I bilen kabul edildi (soňky üýtgetmeler we goşmaçalar bilen). <https://lex.uz/docs/10863>.
- 3 Özbekistan Respublikasynyň «Özbekistan Respublikasynda jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky» kanuny. 1991-nji ýylyň 15-nji fewralynda № 223-XII bilen kabul edildi (üýtgetmeler we goşmaçalar bilen).
- 4 Özbekistan Respublikasynyň «Döwlete degişli däl täjirçilik däl guramalaryň işiniň kepillikleri hakyndaky» kanuny. 2007-nji ýylyň 3-nji ýanwarynda № ZRU-76 bilen kabul edildi.
- 5 Özbekistan Respublikasynyň «Sosial hyzmatdaşlyk hakyndaky» kanuny. 2014-nji ýylyň 25-nji sentýabrynda № ZRU-376 bilen kabul edildi.
- 6 Özbekistan Respublikasynyň «Haýyr-sahawat hakyndaky» kanuny. 2007-nji ýylyň 2-nji maýynda № ZRU-96 bilen kabul edildi.
- 7 Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň 2018-nji ýylyň 13-nji aprelindeki № PQ-3666 «Adalat edaralarynyň we edaralarynyň işini düýpli kämilleşdirmek boýunça çäreler hakynda» karary.
- 8 Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň 2022-nji ýylyň 22-nji awgustyndaky № PQ-357 «2022–2023-nji ýyllarda maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalary pudagyny täze tapgyra çykarmak boýunça çäreler hakynda» karary.
- 9 Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň 01.03.2025 seneli № 135 karary (Lex.uz): <https://lex.uz/docs/7413952>
- 10 Özbekistan Respublikasynyň Adalat ministrligi (gov.uz): DNTG bilen açyk dialog baradaky habar (02.12.2025), statistika: takmynan 10 000 DNTG, 70 000 iş üpjünçiligi, döwlet maksatnamalarynyň 350 bendine gatnaşmak: <https://gov.uz/en/adliya/news/view/107592>
- 11 Adalat ministrliginiň DNTG portaly e-ngo.uz (aýyk maglumatlar, reyestr; görkezilýän jemlenen görkezijiler): <https://e-ngo.uz/>
- 12 UNDP. ICPE Uzbekistan (Independent Country Programme Evaluation), PDF (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>
- 13 Government portal dataset: Grant and social order projects submitted to NGOs (gov.uz, update 25.12.2024): <https://gov.uz/en/digital/sections/view/31351>
- 14 UNDP Uzbekistan project page: Women Entrepreneurship Support Programme (WESP): <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>
- 15 UNDP: Women Entrepreneurship Support Programme: <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>
- 16 UNDP: ICPE Uzbekistan (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>
- 17 UN Uzbekistan: SDGs in Aral Sea region (16.09.2023): <https://uzbekistan.un.org/en/246135-empowering-aral-sea-region-localized-leap-towards-sustainable-development-goals>
- 18 World Bank: Uzbekistan Digital Inclusion Project (Aug 2025): <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099082125080051162/pdf/P179108-b64144dd-4ff9-477b-8c7d-a047df407339.pdf>
- 19 UNDP: PIR Uzbekistan (environmental NGOs mention): https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/pir_uzbekistan_0.pdf

- 20 Asian Development Bank. Civil Society Brief: Uzbekistan. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/753866/civil-society-brief-uzbekistan.pdf>
- 21 UNICEF, ILO, UNDP. Evaluation of the UN Joint Programme on Strengthening Social Protection in Uzbekistan. https://mptf.undp.org/sites/default/files/documents/2023-05/uzbekistan_final_evaluation_report.pdf
- 22 <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099051823030041628/pdf/P1783520c7133306c082d50f566673af55c.pdf> World Bank. Özbekistanda maýyplygy bolan adamlaryň inklýuziýasy we hukuklary boýunça resminama. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099051823030041628/pdf/P1783520c7133306c082d50f566673af55c.pdf>
- 23 European Training Foundation. The Role of Civil Society Organisations in Human Capital Development and Lifelong Learning. <https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2025-01/CSO%20HCD%20LLL%20THEMATIC%20PAPER%202024%20FINAL.pdf>
- 24 UNDP Independent Evaluation Office. Independent Country Programme Evaluation: Uzbekistan. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>

Goşundy 3. Merkezi Aziýa boýunça TDG goşandynyň jemleýji görkezijileri (bahalandyryş häsiýetinde, statistiki ýa-da resmi maglumatlar däldir).

Tablisa. Merkezi Aziýa ýurtlary boýunça TDG-niň institusional goşandynyň elýeterli mukdar görkezijileri

56 240 türkmen manadyna deň.

Görkeziji	Gazagystan	Gyrgyzstan	Täjigistan	Türkmenistan	Özbekistan
Hasaba alnan / hasaba düşen guramalar	23 000-den gowrak hasaba alnan HDG	gözlegiň maksatlaýyn toparynda 21 399 TDG; 4 548-si statistiki hasabat berdi	1 700 gurama, 411 şahamça we wekillik; maksatlaýyn toparda 968 gurama	138 ташкилоти ҷамъиятӣ	тақрибан 10 ҳазор ташкилоти ғайритиҷоратӣ; зиёда аз 11,6 ҳазор ташкилоти ғайритиҷоратӣ бо воҳидҳои сохторӣ, филиалҳо ва намоёндалариҳо
Hereket edýän / işjeň işleýän guramalar	2024-nji ýylyň ahýryna çenli binýatda 17 964 işjeň HDG	397 iň işjeň gurama	maksatlaýyn toparyň 105 guramasy maliýe hasabatyny berdi; 69 OGO gözleg saýlamasynda	138 guramanyň hemmesi hereket edýän hasaplanýar we hasabat berýär	m/y; hakykatda hereket edýän / işjeň NNO kategoriýasy aýratyn görkezilmeýär
Işgärleriň sany	2024-nji ýylda 97 758; HDG binýadynda aýratynlykda 40 müň şatdaky işgär görkezilýär	24 414 işgär	maksatlaýyn toparyň hereket edýän guramalary boýunça 1 200 iş orny	tutuş sektor boýunça m/y	70 müňden gowrak adam
Işgärleriň arasynda aýallar	m/y	24 414 ortaça sanawdaky işgärden 14 158 aýal	m/y	m/y	m/y
Daşarky utgaşykly işleýänler / çekilen hünärmenler	m/y; HDG binýadynda çekilen hünärmenler boýunça “—” görkezilen	4 857 daşarky utgaşykly işleýän	m/y	m/y	m/y
Meýletinçiler / tölegsiz işgärler	107 müň meýletinçi	5 411 tölegsiz işgär / meýletinçi	m/y	tutuş sektor boýunça m/y; aýratyn ýagdaýlar bar	m/y
Sektoryň işine çekilenleriň jemi	OKED boýunça 97 758 işgär we HDG binýady boýunça 107 müň meýletinçi	34 682 adam	m/y	m/y	70 müňden gowrak işgär; meýletinçiler aýratyn görkezilmeýär

Görkeziji	Gazagystan	Gyrgyzystan	Täjigistan	Türkmenistan	Özbekistan
Ortaça zähmet haky	2024-nji ýylda aýda 318 853 tenge (664 USD)	aýda 27 605 som (317 ABŞ dollary)	m/y	m/y	aýda 4 308 379 sum (takmynan 345 ABŞ dollary)
Zähmet haky gaznasy	OKED 94.99.0 boýunça 2024-nji ýylda 374 084,5 mlrd tenge (773,1 mln USD)	materiallarda taýýar görkeziji hökmünde m/y	m/y	m/y	m/y
Salgytlar we sosial tölegler	m/y; salgyt maglumatlaryna elýeterlilik gizlinlik bilen çäklendirilen	2024-nji ýyl üçin takmynan 1,3 mlrd som (takmynan 15 mln ABŞ dollary)	69 OGO saýlamasy boýunça takmynan 4 mln somoni (440 müň ABŞ dollaryndan gowrak)	m/y; hasabatda hasaplamak üçin açyk makrostatistikanyň ýokdugy görkezilýär	m/y; tölegler boýunça deňeşdirip bolýan maglumatlar aýratyn görkezilmeýär
Jemi goşulan gymmat	m/y	10 558 725,1 müň som (120 mln ABŞ dollaryndan gowrak)	m/y	m/y	m/y
TDG-niň JIÖ-däki paýy	m/y	2024-nji ýylda JIÖ-niň 0,67%-i	m/y	m/y	m/y
Umumy maliýe girdejileri / dolanyşyk	tutuş sektor boýunça m/y; aýratyn maliýeleşdiriş mehanizmleri bar	2024-nji ýylda takmynan 53 mlrd som (takmynan 609 mln ABŞ dollary), maksatlaýyn topar boýunça 14,2 mlrd som (takmynan 161,7 mln ABŞ dollary)	69 OGO saýlamasy boýunça 53,3 mln somoni (6 mln ABŞ dollaryna golaý)	tutuş sektor boýunça m/y	2024-nji ýylda 34 350,3 trln sum (takmynan 2,8 mlrd ABŞ dollary)
Daşary ýurt tehniki kömegi / grantlar	tutuş sektor boýunça m/y	2,7 mlrd som (takmynan 30,5 mln ABŞ dollary); girdejileriň 19%-i	39,7 mln somoni (takmynan 4,4 mln ABŞ dollary) (69 OGO saýlamasynyň býujetiniň 74,5%-i)	2024-nji ýylda umumy bahasy takmynan 1,2 mln ABŞ dollary bolan 22 grant taslamasy	1 206,5 mlrd sum (takmynan 100 mln ABŞ dollary) (3,5%)
Döwlet / ýerli býujet goldawy	DSZ: 2024-nji ýylda 33,56 mlrd tenge (69,9 mln USD) möçberinde 2 167 taslama; grant maliýeleşdirmesi her ýyl 2 mlrd tengeden (4,2 mln USD) gowrak; ÝSH – takmynan 45–55 mlrd tenge (91,7–114,6 mln USD), 60%-den gowragy býujetden	takmynan 0,2 mlrd som (takmynan 1,8 mln ABŞ dollary); girdejileriň 1%-i	döwlet sosial zakazyny durmuşa geçirmek boýunça şertnamalar arkaly alnan serişdeler 3,57 mln somoni (takmynan 400 müň ABŞ dollary) (7%)	deňeşdirip bolýan setir boýunça m/y	7 ýylda 718 mlrd sum (60 mln ABŞ dollaryna golaý); soňky 3 ýylda ýerli gaznalar arkaly 83 mlrd sum (7 mln ABŞ dollaryna golaý) möçberinde 1 600 taslama
Harytlar we hyzmatlar satyn alyşlary / KOB-a goşant	m/y	diňe seminarlar, treningler we tegelek stollar guramakda 917 mln somdan gowrak (takmynan 10,5 mln ABŞ dollary)	m/y	m/y	m/y
Döwlet / ýerli mehanizmler boýunça taslamalaryň sany	2024-nji ýylda 33 562,8 mln tenge (69,9 mln USD) möçberinde 2 167 taslama	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y	m/y	2024-nji ýylda 22 grant taslamasy	soňky 3 ýylda ýerli gaznalar arkaly 1 600 taslama
Bähbit görüjiler / tutuş sektor boýunça gursaw	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y; aýratyn ýagdaýlar bar	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y; aýratyn ýagdaýlar bar	her ýyl 250 000 bähbit görüji (69 OGO saýlamasy)	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y; aýratyn ýagdaýlar bar	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y; aýratyn ýagdaýlar bar

Goşundy 4. TDG goşandyna baha bermegiň teklipe edilýän üç derejeli indikatorlar ulgamy

TDG goşandyna baha bermek üçin unifikasiýalaşdyrylan indikatorlar toplumy bolan ulgam sektoryň işi baradaky maglumatlaryň dagynyklygyny ýeňip geçmek üçin zerurdyr. Häzirki wagtda TDG baradaky maglumatlar köplenç taslama hasabatlylygy, aýratyn ýagdaýlar, maliýe maglumatlary, pudaklaýyn maglumatlar ýa-da çäreleriň beýany görnüşinde berilýär. Bu netijeleri jemlemegi kynlaşdyrýar we sektoryň goşandyny yzygiderli görkezmäge mümkinçilik bermeyär.

TDG goşandyny bahalandyrmak üçin üç derejeli indikatorlar ulgamyny ulanmak maksadalaýykdyr. Ol sektoryň esasy hasabyny, guramalaryň funksional goşandyny we täsire has çylşyrymly baha bermegi garyşdyrmazlyga mümkinçilik berýär. Şeýle logika täjirçilik däl guramalaryň statistikasi, meýletinçilik zähmetini ölçemek we ösüş netijelerini dolandyrmak boýunça halkara çemeleşmelerine laýyk gelýär.

1-nji dereje. Sektoryň esasy hasaby (institutsonal goşant)

Bu dereje TDG-nyň möçberini, gurluşyny we resurs binýadyny düşünmek üçin gerekdir. Ol TDG-nyň kömekçi (satellit) hasaplarynyň halkara logikasyna has ýakyndyr; onda sektor iş üpjünçiligi, önüm/ hyzmatlar, zähmet haky, girdeji çeşmeleri, çykdajylar, meýletinçilik zähmeti we institutsonal klassifikasiýa arkaly ykdysadyýetiň bölegi hökmünde seredilýär.

Iň az indikatorlar:

hasaba alnan TDG sany;	pul girdejileriniň möçberi;
hereket edýän TDG sany;	ulanylan serişdeleriň möçberi;
şeýle topary aýryp görkezmek mümkin bolsa, işjeň işleýän TDG sany;	maliýeleşdiriş çeşmeleri: döwlet býujeti, ýerli býujetler, ösüş hyzmatdaşlary, bagyşlar, agzalyk tölegleri, tölegli hyzmatlar, girdeji getirýän iş we ş.m. (jemler we paýlar);
TDG-niň guramaçylyk-hukuk görnüşleri boýunça paýlanyşy (sany we paýy);	harytlary we hyzmatlary satyn almagyň möçberi;
TDG-nyň iş ugurlary boýunça paýlanyşy (sany we paýy);	taslamalaryň we maksatnamalaryň sany (jemi, iş görnüşleri we sektorlar boýunça: sany we paýy);
şatdaky işgärleriň sany;	bähbit görüjileriň sany (jemi, iş görnüşleri we sektorlar boýunça: sany we paýy);
çekilen ekspertleriň we maslahatçylaryň sany;	işiň sebitleýin gurşawy (sebitler boýunça taslamalaryň we bähbit görüjileriň sany we paýy);
meýletinçileriň sany;	aýyk hasabatlary neşir edýän guramalaryň paýy.
meýletinçilik zähmetiniň sagatlarda ýa-da doly iş bilen üpjünçilik ekwiwalentinde möçberi;	
zähmet haky gaznasy;	
sektordaky ortaça zähmet haky;	
salgytlar we sosial tölegler;	

2-nji dereje. Funksional goşant

Bu dereje TDG-nyň adamlar, bileleşikler, döwlet we ykdysadyýet üçin anyk näme edýändigini görkezýär. Ol guramalaryň rollaryny bellige almalydyr: hyzmatlary bermek, hukuklary goramak, syýasata gatnaşmak, jemgyýetçilik monitoringi, serişdeleri çekmek, gowşak toparlar bilen işlemek, sosial telekeçilik we ýerli başlangyçlar we ş.m.

Funksional goşandyň indikatorlary:

- ❁ esasy toparlar boýunça bähbit görüjileriň sany (çagalar, ýaşlar, aýallar, maýyplygy bolan adamlar, garrylar, migrantlar, pes girdejili maşgalalar, zorlukdan ejir çekenler, agyr we dowamly keselleri bolan näsaglar, oba we uzak ýerleriň ýaşajylary we TDG-niň iş ugruna baglylykda kesgitlenýän beýleki toparlar) (sany we paýy);
- ❁ gowşak toparlardan bolan bähbit görüjileriň paýy;
- ❁ oba we uzak ýerlerde berlen hyzmatlaryň sany (hyzmatlaryň umumy sanyndan sany we paýy);
- ❁ berlen sosial, hukuk, psihologik, bilim, reabilitasiýa we maslahat hyzmatlarynyň sany;
- ❁ işiň esasy kategoriýalary boýunça hyzmatlaryň sany we paýy:
- ❁ resminamalary, tölegleri, hyzmatlary ýa-da hukuk goragyny almakda kömek edilen ýagdaýlaryň sany;
- ❁ mugt hukuk kömegini alan adamlaryň sany;
- ❁ krizis, reabilitasiýa, ýarym stasionar we ýöriteleşdirilen hyzmatlaryň sany;
- ❁ okadylan hünärmenleriň, meýletinçileriň, ene-atalaryň, telekeçileriň ýa-da bileleşik wekilleriniň sany;
- ❁ iş üpjünçiligi, öz-özüňi iş bilen üpjün etmek we telekeçilik maksatnamalarynyň gatnaşyjylarynyň sany;
- ❁ döredilen ýa-da goldanylan startaplaryň, sosial kärhanalaryň we ýerli başlangyçlaryň sany;
- ❁ bähbit görüjiler üçin döredilen ýa-da goldanylan iş orunlarynyň sany;
- ❁ TDG tarapyndan döwlet, sosial ýa-da ýerli maksatnamalar üçin çekilen serişdeleriň möçberi;
- ❁ TDG-nyň strategiýalara, maksatnamalara, kanunlara we kadalaşdyryjy hukuk namalaryna teklipleriniň sany;
- ❁ TDG-nyň gatnaşmagyndaky iş toparlarynyň, geňeşleriň, diňlenişikleriň we maslahat meýdançalarynyň sany;
- ❁ TDG tarapyndan geçirilen monitoringleriň, jemgyýetçilik ekspertizalarynyň we bahalandyrmalaryň sany;
- ❁ döwlet edaralary tarapyndan seredilen TDG teklipleriniň sany;
- ❁ maksatnamalarda, kadalaşdyryjy hukuk namalarynda ýa-da amaly çözgütlerde hasaba alnan TDG teklipleriniň sany;
- ❁ bileleşikleriň gatnaşmagynda durmuşa geçirilen ýerli başlangyçlaryň sany.

TDG-nyň maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüşine goşandy:

- ❁ telekeçiligi, öz-özüňi iş bilen üpjün etmegi we ykdysady başarnyklary ösdürmek boýunça TDG maksatnamalarynyň we başlangyçlarynyň sany;
- ❁ telekeçilik işine geçmek üçin goldaw alan bähbit görüjileriň sany;
- ❁ TDG-nyň gatnaşmagynda durmuşa geçirilen ýerli hyzmat we infrastruktura çözgütleriniň sany;
- ❁ TDG-nyň gatnaşmagy telekeçiligi ýa-da ýerli ösüşi goldamak maksatnamalarynyň ýerine ýetirilişiniň hilini gowulandyrmaga kömek eden ýagdaýlaryň sany;
- ❁ TDG-nyň gatnaşmagy ýerlerde hojalyk işi üçin päsgelçilikleriň azalmagyna ýardam eden tejribeleriň sany;
- ❁ ykdysady şertlere täsir edýän ýerli hyzmat we infrastruktura dolandyryşynyň durnukly modelleriniň sany;
- ❁ hususy sektory we ýerli ykdysadyýeti ösdürmek meseleleri boýunça TDG-nyň häkimiýet edaralary, ýerli öz-özüňi dolandyryş, işewürlik we bilim guramalary bilen hyzmatdaşlyklarynyň sany.

3-nji dereje. Netijelere we täsire baha bermek

Bu dereje TDG işiniň netijesinde ýüze çykyan üýtgeşmeleri görkezmelidir: hyzmatlara elýeterliligiň gowulanmagy, gowşaklygyň azalmagy, iş üpjünçiliginiň we girdejileriň ýokarlanmagy, durmuş hiliniň üýtgemegi, institusional üýtgeşmeler we netijeleriň durnuklylygy. Ösüş netijelerini dolandyrmagyň halkara logikasynda bu indikatorlar üýtgeşmä we täsire has ýakyndyr.

Netijeleriň we täsiriň mümkin bolan indikatorlary:

- zerur hyzmatlara elýeterlilik alan bähbit görüjileriň paýynyň üýtgemegi;
- hyzmat almak üçin wagtyň ýa-da çykdajylaryň azalmagy;
- kömek ýoluny doly tamamlan bähbit görüjileriň paýy;
- 6–12 aýdan soň oňyn netijäni saklap galan bähbit görüjileriň paýy;
- resminamalary, hukuklary ýa-da sosial goldawa elýeterliligi dikeldip bilen adamlaryň paýy;
- hukuk kömegini alanlaryň öz meselesi boýunça çözgüde ýetip bilen paýy;
- bähbit görüjileriň hukuklar we elýeterli hyzmatlar baradaky habarlylyk derejesiniň üýtgemegi;
- maýyplygy bolan adamlaryň ýa-da beýleki maksatlaýyn toparlaryň özbaşdaklyk derejesiniň üýtgemegi;
- maksatnamalara gatnaşyjylaryň iş üpjünçiligi ýa-da öz-özüňi iş bilen üpjün etmek derejesiniň üýtgemegi;
- ykdysady maksatnamalara gatnaşyjylaryň girdejileriniň üýtgemegi;
- kiçi işini açan ýa-da giňelden bähbit görüjileriň sany;
- 12 aýdan soň işini dowam etdirýän sosial kärhanalaryň ýa-da startaplaryň paýy;
- maksatlaýyn bileleşiklerde suwa, infrastruktura, bilime, saglygy goraýşa ýa-da sosial hyzmatlara elýeterliligiň gowulanmagy (zerurlykdan paýy);
- bähbit görüjileriň kömegiň hilinden kanagatlanma derejesiniň üýtgemegi;
- krizis hyzmatlarynda şol bir mesele boýunça gaýtadan ýüz tutmalaryň azalmagy;
- TDG teklipleriniň netijesinde döwlet edarasynyň, edaranyň ýa-da ýerli administrasiýanyň tejribesiniň üýtgemegi;
- TDG-nyň gatnaşmagynda kabul edilen kanunlaryň, strategiýalaryň, maksatnamalaryň ýa-da kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň sany;
- döwlet sosial zakazyna ýa-da yzygiderli maliýeleşdirmä girizilen TDG hyzmatlarynyň ýa-da modelleriniň sany;
- beýleki ýerliklere ýa-da guramalara giňeldilen üstünlikli tejribeleriň sany;
- bähbit görüjilerden we bileleşiklerden yzyna baglanyşyk berýän işleýän mehanizmleriň bolmagy;
- netijeler we üýtgeşmeler barada yzygiderli jemgyýetçilik hasabatlylygynyň bolmagy.

Şeýle ulgamy ornaşdyranda ähli TDG-lardan birmeňzeş çylşyrymly hasabatlylygy talap etmezlik möhümdir. Kiçi ýerli guramalar üçin esasy hasap we funksional goşandyň birnäçe görkezijisi ýeterlikdir. Iri hyzmat beriji, ekspert ýa-da torlaýyn guramalar üçin netijeleriň giňeldilen indikatorlaryny ulanmak bolar. Täsiye baha bermek bolsa saýlanyp, iri maksatnamalar, durnukly hyzmatlar we döwlet ýa-da ösüş hyzmatdaşlarynyň maliýeleşdirýän taslamalary üçin ulanylyp bilner.

Goşundy 5. Maglumatlaryň ygtybarlylyk derejesi

Ýurt	Ynamly aýdyp bolýan zat	Seresaplygy talap edýän zat
 Gazagystan	Isjeň HDG sany, iş üpjünçiligi, meýletinçiler, döwlet sosial zakazy, sosial hyzmatlar	Salgyt goşandy we gözleg fokusyndan daşardaky guramalary takyk aýyrmak
 Gyrgyzstan	JIO-däki paý, iş üpjünçiligi, salgytlar, maliýe girdejileri, satyn alyşlar	Bähbit görüjiler üçin uzak möhletli üýtgeşmeler (outcomes)
 Özbekistan	Hasaba alyş, iş üpjünçiligi, pul girdejileri, döwlet goldawy	Hasaba alnan we hakykatda işjeň NNO-lary aýyrmak
 Täjigistan	Ekspert gatnaşygy, 69 OGO saýlamasy boýunça maglumatlar	Tutuş sektora ekstrapolyasiýa etmek
 Türkmenistan	Hasaba alnan guramalaryň sany, aýratyn taslamalar we maýyplygy bolan adamlaryň iş üpjünçiligi mysallary	Makrokydysady goşant, salgytlar, jemlenen maliýe akymlyry

Goşundy 6. Täjirçilik däl sektoryň ykdysadyýete we iş üpjünçiligine goşandyny ölçemegiň halkara tejribesi

Näme üçin ýurtlar TDG goşandyny ölçeyärler?

Dünýäniň köp ýurtlarynda täjirçilik däl guramalar diňe raýat jemgyýetiniň institutlary hökmünde däl, eýsem iş orunlaryny döredýän, jemgyýetçilik taýdan peýdaly hyzmatlary öndürýän, serişdeleri çekýän we goşulan gymmaty emele getirýän ykdysady gatnaşyjylar hökmünde hem seredilýär.

Emma adaty döwlet statistikasy uzak wagtlaý bu goşandyň doly möçberini görmäge mümkinçilik bermedi. Bu meseläni çözmek üçin BMG-niň Statistika komissiyasy Milli hasaplar ulgamy (SNA) çäginde täjirçilik däl guramalary hasaba almak boýunça ýörite maslahatlary işläp düzdi, şol sanda täjirçilik däl sektor we meýletinçilik işi boýunça kömekçi (satellit) hasaplaryny ulanmak. Şeýle çemeleşme şu aşakdakylary hasaba almaga mümkinçilik berýär:

- TDG-niň jemi goşulan gymmata (JGG) goşandy;
- jemi içkerki önüme (JIO) goşandy;
- iş üpjünçiligi we zähmet haky;
- guramalaryň girdejileriniň we çykdajylarynyň gurluşy;
- meýletinçilik işiniň goşandy;
- sektoryň ykdysadyýetiň we sosial ugurlaryň aýratyn pudaklaryndaky roly.

Halkara statistiki esas

Häzirki zaman çemeleşmeler BMG-niň maslahatlaryna we Ykdysady hyzmatdaşlyk we ösüş guramasynyň (OECD) halkara tejribesine esaslanýar. Esasy pikir şundan ybarat: täjirçilik däl sektor hem döwlet sektory, işewürlük ýa-da öý hojalyklary ýaly resmi statistikada görünýän bolmalydyr. Munuň üçin ýurtlar hasaba alnan guramalaryň ýönekeý hasabyndan sektoryň ykdysady we jemgyýetçilik goşandyna baha bermäge kem-kemden geçýärler.

Halkara tejribe

Tablisa X. Täjirçilik däl sektoryň goşandyny bahalandyryýan ýurtlaryň mysallary

Ýurt	JGG / JIÖ-ä goşant	Iş üpjünçiligi	Meýletinçilik zähmeti	Tejribäniň aýratynlyklary
Kanada	Hawa	Hawa	Hawa	TDG-niň iň ösen kömekçi hasaplarynyň biri
Awstraliýa	Hawa	Hawa	Hawa	Sektoryň ykdysady we sosial goşandyna yzygiderli baha bermek
Täze Zelandiýa	Hawa	Hawa	Hawa	Meýletinçilige we ýerli bileleşiklere üns bermek
Norwegiýa	Hawa	Hawa	Hawa	Meýletinçilik guramalarynyň goşandynyň ulgamlaryn hasaby
Finlýandiýa	Hawa	Hawa	Bölekleyin	TDG maglumatlarynyň sosial statistika integrasiýasy
Niderlandlar	Hawa	Hawa	Hawa	Jemgyýetçilik taýdan peýdaly işiň hasabynyň ösen ulgamy
Belgiýa	Hawa	Hawa	Bölekleyin	Sosial ykdysadyýeti seljermek üçin maglumatlary ulanmak
Fransiýa	Hawa	Hawa	Hawa	Assosiasiýalary we sosial ykdysadyýet guramalaryny hasaba almak
Çehiýa	Hawa	Hawa	Hawa	Sektor barada maglumatlaryň yzygiderli çap edilmegi
Portugaliýa	Hawa	Hawa	Hawa	Sosial ykdysadyýetiň milli kömekçi hasaby
Koreýa Respublikasy	Hawa	Hawa	Bölekleyin	Jemgyýetçilik täsirini bahalandyrmak üçin maglumatlary ulanmak

Çeşme: täjirçilik däl guramalary hasaba almak boýunça BMG maslahatlary, milli statistika gulluklary, OECD-iň halkara tejribe synlary.

Kanada: toplumlaýyn statistiki hasabyň mysaly

Kanada täjirçilik däl sektoryň statistiki hasaby boýunça dünýä liderleriniň biri hasaplanýar. Kanadanyň Statistika gullugy yzygiderli şu maglumatlary çap edýär:

- täjirçilik däl sektoryň JIÖ-ä goşandy;
- iş üpjünçiligi we zähmet haky;
- guramalaryň girdeji we çykdaýy gurluşy;
- meýletinçilik işi;
- dürli iş ugurlarynyň goşandy (bilim, saglygy goraýyş, medeniýet, sosial hyzmatlar we başgalar).

Alnan maglumatlar döwlet syýasatyny işläp düzmekde ulanylýar we sektoryň ösüş dinamikasyny ykdysadyýetiň beýleki pudaklary bilen deň derejede bahalandyrmaga mümkinçilik berýär.

Awstraliýa we Täze Zelandiýa: jemgyýetçilik gymmatyny hasaba almak

Awstraliýa we Täze Zelandiýa diňe ykdysady görkezijilere däl, eýsem meýletinçileriň goşandyna hem aýratyn üns berýärler. Milli statistikada aşakdakylar bahalandyrylýar:

- meýletinçileriň sany;
- meýletinçilik zähmetiniň möçberi;
- meýletinçilik işiniň ykdysady ekwiwalenti;
- jemgyýetçilik guramalarynyň ýerli bileleşikleri ösdürmäge goşandy.н равиш имкон

Şeýle çemeleşme adaty maliýe hasabatlylygynda görünmeýän raýat goşandyny hasaba almaga mümkinçilik berýär.

Niderlandlar, Belgiýa we Fransiýa: sosial ykdysadyýet bilen baglanyşyk

Birnäçe Ýewropa ýurtlarynda täjirçilik däl sektor sosial ykdysadyýetiň has giň ulgamynyň bir bölegi hökmünde seredilýär. Statistika aşakdakylary bahalandyrmaga mümkinçilik berýär:

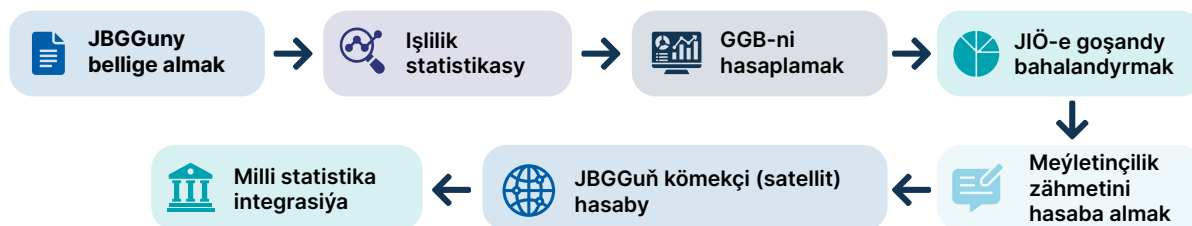
- jemgyýetçilik guramalarynyň iş üpjünçiligine goşandy;
- sosial hyzmatlary bermäge gatnaşmak;
- ýerli bileleşikleri ösdürmek;
- gowşak ilat toparlaryny integrirlemek;
- jemgyýetçilik nygmatlaryny öndürmäge gatnaşmak.

Şeýle çemeleşme TDG-niň ýerlikleriň durnukly ösüşindäki roluna has doly düşünmäge ýardam edýär.

Halkara tejribäniň esasy sapaklary

Ýurtlaryň arasyndaky tapawutlara garamazdan, TDG goşandyny hasaba almak ulgamynyň ösüşi adatyça birnäçe yzygiderli tapgyrdan geçýär.

JBGGuň goşandyny ölçemegiň ewolýusiýasy

Merkezi Aziýa ýurtlary üçin näme peýdaly bolup biler?

Halkara tejribe Merkezi Aziýa ýurtlary üçin iň realistiki ädimleriň aşakdakylardan ybaratdygyny görkezýär:

- işjeň TDG reýestrlerini döretmek we yzygiderli tazeläp durmak;
- statistika, salgyt we hasaba alyş edaralarynyň maglumatlaryny utgaşdyrmak;
- sektoryň iş üpjünçiligini we zähmet haky gaznasyny yzygiderli bahalandyrmak;
- TDG-niň jemi goşulan gymmatyny hasaplamak;
- meýletinçilik işiniň hasabyny ösdürmek;
- täjirçilik däl sektoryň synag kömekçi (satellit) hasaplaryny taýýarlamak;
- TDG-niň ykdysadyýete we jemgyýetçilik ösüşine goşandy barada jemlenen maglumatlary yzygiderli çap etmek.

OECD ýurtlarynyň tejribesi şeýle çäreleriň täjirçilik däl sektoryň goşandyny döwlet we jemgyýet üçin has görünyän etmäge, kabul edilýän kararlaryň hilini ýokarlandyrmaga we TDG-niň ýurduň ösüşindäki roly barada has obýektiv düşüňje döretmäge mümkinçilik berýändigini görkezýär.